

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt: LXXXII

Sa. 293

Nisan 2018

ANKARA - 2018

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:

Sayfa

ÖZDÖL KUTLU, SERAP: Er Baba'dan İçi Buğday Dolu Mınyatür Bir Çömlek ve Çatalhöyük Kanıtları Bağlamında, Neolitik Dönemde Boğa Sembolizmi ve Ritüel	1
TAŞÇI, BURCU - AKYÜZ LEVİ, ETİ: Kent İçi Arkeolojik Alanlarda Katmanlaşmanın Analizi ve Koruma Sorunları: Foça Örneği	31
ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN: Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri	51
SAĞLAM, AHMET: Memlûk - İlhanlı Diplomatik İlişkileri	83
GÖHER VURAL, FEYZAN: Çeng Çalgısının Selçuklu Seramiklerine Yansıması	159
ÇÖTELİ, METHİYE GÜL: Vakfiyelere Göre Ticaret Yapılarına Dair Kentsel Bilginin Mekâna İndirgenmesi	185
GEL, MEHMET: Islâhat Çağında Osmanlı Halkının Dinî Hayatını "İslâh"a Yönelik Saçaklızâde'nin İlginç Bir Önerisi: "İlim ve 'Amele Da'vet ve İcbâr"	211
BİRBUDAK, TOGAY SEÇKİN: 1853-1856 Kırım Harbi'nde Osmanlı - Avusturya İlişkileri	241
DOĞAN, HASAN: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Grev Hakkı ve Ta'til-i Esgâl Kanunu ..	265
ÖZTUNÇ, HÜSEYİN BAHA: 20. Yüzyılın Başında Biga'da Yangın Afeti ve Sosyal Yardımlaşma	295
ŞİMŞEK, MUTTALİP: Alman Misyonerliğinin Yakın Doğu'daki En Büyük Müessesesi: Suriye Yetimhanesi (1860-1917)	325

Kitap Tanıtma:

GÜNAYDIN, YUSUF TURAN: Süleyman Berk, <i>Zamanı Aşan Taşlar: Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları</i>	357
Özetler	361
İngilizce Özetler	369
Belleten Dergisi Yayın İlkeleri ve Başvuru Şartları	377
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements	380

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief
Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society

PROF. DR. REFİK TURAN

Yayın Komisyonu / Commission of Publications

Prof. Dr. Refik TURAN
Prof. Dr. Güray KIRPIK
Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Prof. Dr. Mahmut AK
Prof. Dr. Yunus KOÇ
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHIOĞLU
Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Doç. Dr. Ekrem KALAN

Hakemler / Referees

Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevgi Gül AKYILMAZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Alper ALP (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AYKUN (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit ÇAL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Muzaffer DEMİR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. İsmet DOĞAN (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkin EKREM (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Cüneyt KANAT (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Yılmaz KURT (Emekli Öğretim Üyesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serhat KÜÇÜK (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Fikret ÖZCAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur ÜNAL (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü)
Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Doç. Dr. Fehmi YILMAZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan YÜKSEL (Cumhuriyet Üniversitesi)

Adres / Address:

Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No: 1 06100-Sıhhiye / ANKARA
Tel: 310 23 68 / 277-217 - 310 25 00
Fax: 310 16 98

http://www.ttk.gov.tr
basinyayin@ttk.gov.tr

ISSN 0041-4255

Yerel Süreli, Hakemli dergidir.
Nisan 2018 – ANKARA

Bulleten’i indeksleyen uluslararası indeks ve abstraktlar:

America, history and life 0002-7065 1963-; Historical abstracts. Part A. Modern history abstracts 0363-2717 1963-; Historical abstracts. Part B. Twentieth century abstracts 0363-2725 1963-; MLA International Bibliography 2000-; Turkologischer Anzeiger 0084-0076 1973-; FRANCIS (French Online Database) 1985; Archaeologische Bibliographie 0341-8308 1982-; Artsand Humanities Citation Index (AHCI) 2010-.

Türk Tarih Kurumu yayınlarını İnternet üzerinden alabileceğiniz adresler
İnternet Adresi: <http://e-magaza.ttk.gov.tr> - e-posta: e-magaza@ttk.gov.tr

Baskıya Hazırlık: • Baskı: Kuban Matbaacılık Yayıncılık 0312 395 20 70

BELLE TEN

Cilt: LXXXII

NİSAN 2018

Sayı: 293

ERBABA'DAN İÇİ BUĞDAY DOLU MİNYATÜR BİR ÇÖMLEK VE
ÇATALHÖYÜK KANITLARI BAĞLAMINDA, NEOLİTİK DÖNEMDE
BOĞA SEMBOLİZMİ VE RİTÜEL

SERAP ÖZDÖL KUTLU*

Giriş

Konya İli'nin batısında, Beyşehir Gölü'nün kıyısında) yer alan ve MÖ yak. 6600-6000 yılları arasına tarihlendirilen Erbaba'da (Fig. 1, içi karbonlaşmış buğday taneleri ile dolu oldukça küçük bir çömlek ele geçmiştir (Fig. 2). Aslında Neolitik dönemde Konya havzasında tipik ve yoğun olarak ele geçen pişirme kaplarından olan daralan ağızlı çömleklerin, pişirme kabı olamayacak kadar minyatür bir formunu oluşturan bu çömlek, içindeki buğday kalıntıları ile birlikte nasıl yorumlanabilir? Bulunduğu konum ve tabakası tam olarak bilinmese de, bu çömlekçik ve içindekiler sembolik ve ritüelistik bir anlamı ve kullanımı gösteriyor olabilir mi?

Anadolu Platosundaki Neolitik ve Kalkolitik Dönem yerleşmelerinde ele geçen çanak çömleklerin teknolojik, işlevsel ve kronolojik açıdan incelenmesinin yanısıra, sembolizm ve ritüelistik açısından da değerlendirilmesi ile ilgili bazı çalışmalar vardır¹. Bununla birlikte bu çalışmalar hem oldukça az sayıdadır hem de

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Çeşme Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, İzmir / TÜRKİYE, serap.ozdol.kutlu@ege.edu.tr

¹ Aliye Öztan, "Köşk Höyük A Neolithic settlement in Niğde-Bor Plateau", ed. Mehmet Özdoğan,

MÖ 7. bin yılın sonu ile 6. bin yıl içindeki geç ve bezemeli ve bazı tam plastik örnekleri içermektedir. Bu çalışma ise, burada incelenen minyatür çömleğin de dahil olduğu mineral içerikli, koyu yüzlü, bezemesiz ve yaklaşık olarak MÖ. 7. bin yılın ortalarına ait daha erken çanak çömlek örneklerini konu almaktadır. Makalede küçük çömlekle ilgili yukarıdaki sorulara cevap aranırken, hem Erbaba’da hem de Erbaba’nın yakın çevresindeki komşusu Çatalhöyük’te ortaya çıkarılan çanak çömlek örneklerinden ve diğer bazı kanıtlardan yola çıkılacak ve veriler karşılıklı olarak değerlendirilecektir.

1. Sembolizm Üzerine

Arkeologların, özellikle yazının olmadığı Prehistorik dönemler için kutsallık, dinsel ve doğaüstü gibi kavramları arkeolojik kanıtlara dayanarak nasıl tanımlayabilecekleri, başka bir deyişle erken dönem halklarının “kutsal” ile ilişkilerinin boyutları ve bu ilişkinin materyal kültür üzerine yansımaları oldukça tartışmalı konulardır². Ayrıca, günümüzden binlerce yıl önce yaşamış Tarihöncesi halklarının dinsel yaşamlarıyla ilgili olarak; sembolizm, mitsel sistem, spiritüel yaşam, doğaüstü ile ilişki, kült sistemi, ideolojik sistem, ruhsal / uhrevi yaşam, dinsel sistem, inanç sistemi ve ritüelistik / ayinsel / törensel sistem vb. birçok tanımın kullanıldığını ve bu terimlerden hangisinin kullanılmasının daha doğru olacağı konusunda ise yine bir ortak karar olmadığı görürüz³. Bununla birlikte tanım ne olursa olsun, özellikle incelediğimiz Neolitik geç evrelerinde, materyal kültür üzerine uygulanmış son derece gelişkin ve incelikli bir sanat ve sembolizm anlayışına, kutsal alanlara, statü eşyalarına, mezar gelenekleri ve buluntularına rastlıyorsak, söz konusu kültürlerin, kendi varlıkları, kimlikleri, yaşam, ölüm ve sonrası, bir bakıma tüm evren ve doğaüstü (aşkın varlık) üzerine düşündüklerini ve bütün bu kavram

Nezih Başgelen, Peter Kuniholm, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. Central Turkey and Istanbul*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 31-70; Jak Yakar, “The Purpose of Decorating Pottery and Artifacts in Prehistoric Anatolia: Designs with a Hidden Meaning?”, ed. Gülsün Umurtak, Şevket Dönmez, Ashihan Yurtsever, *Refik Duru’ya Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul 2007, s. 59-68; Gülsün Umurtak, “Anadolu’nun Batı Bölgeleri’nde ve Trakya’da Tunç Çağları Öncesi Yerleşmelerde Bulunmuş Olan Ayrışık Kaplar”, *Prof. Dr. Ajif Erzen’e Armağan, Anadolu Araştırmaları*, S XIV, 1996, s. 479-517; Uğur Silistreli, “Köşk Höyük’te Bulunan İnsan ve Hayvan Figürleriyle Bezeli Vazolar”, *Belleten*, C LIII, S 206, 1989, s. 361-374.

² Bkz. Ian Hodder, ed. *Religion in the Emergence of Civilization. Çatalhöyük as a Case Study*. Cambridge 2010; Ian Hodder, ed. *Religion at Work in a Neolithic Society: Vital Matters*. Cambridge 2014.

³ Ian Hodder, “Probing religion at Çatalhöyük: An interdisciplinary experiment”, ed. Ian Hodder, *Religion in the Emergence of Civilization. Çatalhöyük as a Case Study*, Cambridge 2010, s. 1-31; Ian Hodder, “Conclusions and evaluation”, ed. Ian Hodder, *Religion in the Emergence of Civilization. Çatalhöyük as a Case Study*, Cambridge 2010, s. 332-355.

ve olguların kurumsallaşmış olsun ya da olmasın “din” kavramı altında toplanabileceğini ileri sürebiliriz. Söz konusu tartışmaları ve Tarihöncesi buluntuları daha iyi yorumlayabilmek için insan doğası ve kültürü içinde din, sembolizm ve kutsal kavramlarının yeri ile ilgili bazı görüşleri ortaya koymak yerinde olacaktır.

Ünlü dinler tarihçisi Mircea Eliade’ye⁴ göre insanoğlunun yaşam süreci içindeki (doğum ve ölüm dahil) ve doğadaki hemen her olgu sembolik anlamlar ve kutsallık içerir. Ona göre “kutsal”, insan bilincinin tarihinde bir aşama değil, bilincin yapısı içindeki bir unsurdur. Kültürün en arkaik düzeylerinde insan olarak yaşamak kendi içinde bir dinsel eylemdir; çünkü beslenmenin, cinsel hayatın ve çalışmanın ayinsel bir değeri vardır. Başka bir deyişle insan olmak ya da insan haline gelmek bizatihi “dinle ilişkili” olmak demektir. M. Aydın’ın aktardığı gibi⁵ Eliade insanoğlunu “homo religious” (dindar insan) terimi ile tanımlar ve bu terimin anlamının dini semboller tarafından oluşturulduğunu ifade eder. Bundan dolayı insanı bir “homo symbolicus” (sembol yapan) olarak da niteleyen Eliade, insanın sembol yapma içgüdüünün son derece esaslı olmasından dolayı din araştırmalarını sembol araştırmalarıyla denk tutar. Bu çerçevede Eliade tarihte bir dereceye kadar kutsal olarak kabul edilmeyen hiçbirşey olmadığına dikkat çeker. Cismani (profane) dünyada kutsal enerjinin güçlü patlamalarından etkilenen insanlar, kutsal güçlerle ilişkili olan sembolik ritüeller, kutsal olayları tanımlamak için öyküler, kutsal taklit etmek ve somutlaştırmak için sanatsal nesnelere yapmış görünmektedirler. Semboller kutsalın tezahürü için adeta bir dublör görevi görürler. Eliade’ye göre, kültürel bağlarla ilişkili olarak, bir karınca, ağaç, kaya, göz, ay ve evrenin bizzat kendisi kutsal bir obje olarak kabul edilebilir. Ona göre kutsal her ne kadar otonom bir yapıya sahip olsa da, o profan dünyamızın ayrılmaz bir parçası olan nesnelere tezahür eder ve kutsalın tezahür ettiği nesne artık kutsallık kazanarak başka birşey haline gelir. Bu bağlamda incelediğimiz Er Baba çömlekçisi ve aynı gelenekteki Çatalhöyük kaplarının da, semboller dünyasında kutsalın tezahür ettiği birer obje haline dönüşüp dönüşmedikleri bu makalede sık sık sorgulayacağımız sorulardan olacaktır.

Ian Hodder’a göre ise, herhangi bir yerleşmede ele geçen arkeolojik bir buluntu gündelik ve işlevsel (ilk anlam) olduğu gibi, ritüelistik ve sembolik anlamlar

⁴ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, çev. Ali Berktaş, Kabalcı, İstanbul 2003, s. 11, 37-38.

⁵ Mahmut Aydın, *Anahatlarıyla Dinler Tarihi*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2010, s. 32-35, (Aktarılan: Mircea Eliade, *Sacred and Profane*, New York and London, HBJ Book, 1959, s. 10-13).

da (ikincil anlam) içerebilir ve günlük işlevsel olanla, ritüelistik öğeler iç içe girebilir⁶. Ona göre, bir buluntunun sembolik niteliği o nesnenin kullanımının, yani işlevinin ötesine geçen ikincil bir anlama da işaret edebilir. Dolayısıyla bir balta ağaç kesmek için kullanılır ve baltanın ilk anlamı, “işaret ettiği” anlamı budur. Ancak balta aynı zamanda gücü ve tarımsal iktidarı ya da onu kullanan toplumları anlatan ikincil bir anlama da sahip olabilir, hatta bir gruba “adını verebilir” ve onu temsil edebilir. Dolayısıyla Hodder’a göre, herhangi bir eylemin ya da nesnenin simgesel bir anlamdan uzak olduğunu söylemek çok zordur. Ayrıca işlevsel anlamın simgesel ya da temsili anlamdan her zaman önce geldiğini iddia etmek de mümkün değildir. Bu durumda Hodder, Eliade’nin yukarıdaki görüşlerini de destekler biçimde, herşeyin belli ölçüde simgesel olduğunu ya da simgelerin her yerde olduğunu öne sürer. Iskartaya çıkmış bir çöp ya da kazılmış bir çukur gibi en sıradan arkeolojik bulgular ve eylemler dahi eski insanların hayatlarını ortaya koymak açısından önemli bir simgesel boyut içermektedir. Her iki bilim insanının bu yaklaşımları bağlamında, bu makalede incelenen buluntu grubu, yani bir grup kanca tutamakları olan koyu yüzlü çömlek, genel dış görünüşü bakımından sıradan ve işlevsel görünseler de, simgesel anlamlara sahip olabilirler.

Yakındoğu ve Akdeniz’deki Neolitik toplulukların çanak çömlek gelenekleri üzerine çalışmalar yapmış Karen Vitelli⁷ ve Avi Gopher⁸ gibi bazı bilim insanları, Neolitiğin en erken pişmiş toprak kaplarını “dünyevi ve gündelik” bir anlamdan çok, sembolik ve ritüelistik bağlamda yorumlamışlardır. İlk çömleklerin kadınlar tarafından yapıldığı, kapların kadını sembolize ettiği, hatta üzerlerindeki kırmızı rengin menstrüasyon dönemini yani kanı temsil ettiği, ya da toprak ve ateş gibi malzeme ve metodlarla pişirilmesinden ötürü kutsal olarak görülüp, toplum içindeki büyücü ve sağaltıcı gibi insanlar tarafından bazı özel günler, törenler ve ritüellerde, kan, şifalı bitkiler, zehir, tütsü ya da uyuşturucu bitkilerin taşınması ya da işlenmesi amacıyla kullanılmış olabilecekleri öne sürülmüştür. Bazı yiyecek ve içe-

⁶ Ian Hodder, *Symbols in Action*, Cambridge University Press, Cambridge 1982; Ian Hodder, “Sembolik ve Yapısal Arkeoloji” ed. Colin Renfrew ve Paul Bahn, *Arkeoloji. Anahtar Kavramlar*, çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınevi, İstanbul 2013 (2005) s. 234-235.

⁷ D. Karen Vitelli, “Pots, Potters, and the Shaping of Greek Neolithic Society”, ed. William K. Barnett, John W. Hoopes, *The Emergence of Pottery: technology and innovation in ancient societies*, Smithsonian 1995, s. 55-63.

⁸ Estelle Orrelle ve Avi Gopher, “The Pottery Neolithic Period: Questions about Pottery Decoration, Symbolism, and Meaning”, ed. Ian Kuijt, *Life in Neolithic Farming Communities, Social Organization, Identity, and Differentiation*, New York 2000, s. 295-308.

cek çeşitlerinin de kutsal ve ritüelistik sayılmaları, yine bu kapların özel bazı olaylarda kullanılmış olabileceğini düşündürmüştür. Öne sürülen bu olasılıklar pekala çok az sayıda ele geçen Erbaba ve Çatalhöyük çömlekleri için de geçerli olabilir.

Erbaba’da belirgin bir biçimde olmasa da, Çatalhöyük’te ortaya çıkarılan buluntuların hemen hepsi yukarıda söz edildiği gibi sembolizm açısından büyük önem taşırlar. Bununla birlikte, James Mellaart, Çatalhöyük’te çanak çömleğin rolünün yerleşim boyunca yalnızca dünyevi ve işlevsel olduğunu öne sürer. Ona göre; “...Çatalhöyüklüler’in erken bir boya bezemeli çanak çömlek türü geliştirmemiş olması ve bu sanatsal faaliyetin duvar resimleri ve heykelcikler üzerindeki boyama ile sınırlı kalmış olması özellikle ilgi çekicidir. Tüm Neolitik dönem boyunca çanak çömleğin Çatalhöyük’teki rolü yalnızca işlevsel olmuş görünmektedir.... Çanak çömlek ahşap kapların ve sepetlerin yanında seyrek olarak kullanılmıştır...”⁹. Çatalhöyük’te özellikle erken ve orta tabakalardaki bezemesiz ve “gösterişsiz” çanak çömleğin nadir olarak ele geçen bir eşya olduğu, sepetin bolca kullanıldığı ve oldukça ince bir işçiliğe sahip ahşap kapların üretildiği bilinmektedir. Ancak hem Eliade ve Hodder’ın yukarıda açıkladığımız görüşleri bağlamında hem de kazılarda elde edilen bazı kanıtlara göre Çatalhöyük’teki yerleşme boyunca çanak çömleğin rolünün yalnızca gündelik ve işlevsel olduğu söylenemez. Özellikle bu çalışmanın incelediği malzeme grubu olan koyu yüzlü kanca şeklinde tutamakları olan çömlekler, bazı ritüelistik uygulamalarda kullanılmış ve Neolitik toplumlar için en simgesel hayvanlardan biri olan boğayı sembolize etmiş olabilirler. Aşağıda bu konu daha ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

2. Tabakalanma, Tarihlendirme, Bağlam ve Tanım

1960’lı ve 70’li yıllarda Jacques Bordaz ve ekibi tarafından 6 sezon boyunca kazılan Erbaba’da üç Neolitik tabaka saptanmıştır¹⁰. Bu çalışmalar sırasında, 80 m

⁹ James Mellaart, *Çatalhöyük, Anadolu’da Bir Neolitik Kent*, çev. Gökçe Bike Yazıcıoğlu (Çeviriye temel alınan baskı: *Çatalhöyük: A Neolithic Town in Anatolia*, Thames and Hudson, London, 1967), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 165, 168-170.

¹⁰ Jacques Bordaz, “Erbaba (Beysehir), 1969” *Anatolian Studies*, S 20, 1970, s. 7-8; Jacques Bordaz, “A Preliminary Report of the 1969 Excavations at Erbaba, A Neolithic Site near Beysehir, Turkey” *Türk Arkeoloji Dergisi*, S 18/2, 1971, s. 59-64; Jacques Bordaz, “Current Research in the Neolithic of South Central Turkey: Süberde, Erbaba and Their Chronological Implications” *American Journal of Archaeology*, S 77, 1973, s. 282-88; Jacques Bordaz ve Louise A. Bordaz, “Erbaba excavations, 1974” *Türk Arkeoloji Dergisi*, S 23/2, 1976, s. 39-43; Jacques Bordaz ve Louise A. Bordaz, “Beysehir-Suğla Basin, 1976” *Anatolian Studies*, S 27, 1977, s. 32-33; Jacques Bordaz ve Louise A. Bordaz, “Erbaba, 1977” *Anatolian Studies*, S 28, 1978, s. 20-21; Jacques Bordaz ve Louise A. Bordaz, “Erbaba: The 1977 and 1978 Seasons in Perspective”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, S 26/1, 1982, s. 85-92.

çapındaki ve 4 m yükseklikteki höyüğün yak. olarak % 22'si (1 100 m²) açığa çıkarılmıştır. Bununla birlikte, kazı çalışmalarından elde edilen sonuçlar ile ilgili yalnızca birkaç başlangıç niteliğindeki rapor yayınlanmıştır. Bu raporların yanısıra, Konya Arkeoloji Müzesi'nde korunan Erbaba malzemesi kayıtlarında da, yerleşmedeki mimari ve diğer buluntulara ait tabaka ve kontekst bilgilerine ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu durum küçük bir grup dışındaki tüm çanak çömlek buluntu topluluğu için olduğu gibi, bu çalışmanın ana konusunu oluşturan çömlek için de geçerlidir. Hafırları tarafından yayınlanmamış söz konusu küçük çömlek, Konya Arkeoloji Müzesi'ndeki teşhirde bu satırların yazarı tarafından belgelenmiş, ancak buluntunun değerlendirilip yorumlanması, Çatalhöyük'ten elde ettiğimiz tecrübe ve kanıtlar ile birlikte bu tarihe kalmıştır.

Erbaba raporlarında, yerleşmedeki Neolitik seramiklerin kazı ekibi tarafından teknolojik, morfolojik ve arkeometrik analizler bakımından incelenmiş oldukları ifade edilmiş olsa da, genel bazı sonuç ve değerlendirmelerin dışında, bunlarla ilgili ayrıntılı sınıflandırma, tanımlama ve sonuçlar bu yayınlara yansıtılmamıştır. Bununla birlikte, içlerinde Erbaba'nın da yer aldığı Konya Havzası Neolitik seramikleri üzerine yapılan bir diğer araştırma sürecinde, müzede karışık biçimde korunan tüm Erbaba seramiği sınıflandırılmış ve tarihlendirme, zamandizin ve çevre merkezlerle karşılaştırma bağlamında ayrıntılı bir biçimde incelenerek, söz konusu içi buğday dolu küçük çömlek ve ait olduğu mal grubu tipolojik ve teknolojik olarak Erbaba'nın en erken yerleşim tabakası olan III. Tabakaya tarihlendirilmiştir¹¹. Erbaba'daki III. Tabaka yaklaşık olarak 6600-6400 yıllarına (%66 güvenilirlik oranı ile yak. MÖ 6690-6430 yılları arası)¹² karşılık gelir. Söz

¹¹ Serap Özdöl, "Anadolu Platosunda En Eski Çanak Çömleklili Neolitik: "Erken Gelenek" Orta Anadolu ve Göller Yöresi Kanıtları", *Arkeoloji Dergisi*, S X/2, 2007, s. 33-54; Serap Özdöl, "Çatalhöyük, Süberde ve Erbaba Neolitik Dönem Çanak Çömleğinin Yeniden Değerlendirilmesi: Erken, Orta ve Geç Gelenekler", *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, S 3, 2008, s. 375-392; Serap Özdöl, "Anadolu Platosunda Çanak Çömleklili Neolitik Dönemin Gelişkin Evresi: Çatalhöyük ve Erbaba Kanıtları", *Arkeoloji Dergisi*, S XI/1, 2008, s. 43-64; Serap Özdöl, "Neolitik Çanak Çömlek Üzerine Yeni Bir Yaklaşım ve 'Erken, Orta ve Geç Gelenekler'", ed. Haluk Sağlamtimur, Eşref Abay, Zafer Derin, Aylin Ü. Erdem, Atilla Batmaz, Fulya Dedeoğlu, Mücella Erdalkıran, Mahmut B. Baştürk, Erim Konakçı, *Altın Çilingiroğlu'na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul 2009, s. 445-454; Serap Özdöl, *The Development and Traditions of Pottery in the Neolithic of the Anatolian Plateau*, BAR International Series 2439, 2012.

¹² Bordaz, *Current Research*, s. 287; Burçin Erdoğu, Oğuz Tanındı ve Deniz Uygun, *Türkiye Arkeoloji Yerleşmeleri, 14C Veri Tabanı*, Ege Yayınları, İstanbul 2003; Laurens Thissen, "Appendix I. The CANew 14C databases, Anatolia, 10,000-5000 cal BC", ed. Frédéric Gérard, Laurens Thissen, *The Neolithic of Central Anatolia, Internal developments and External Relations During the 9th – 6th Millennia cal BC*, Ege Yayınları, İstanbul 2002, s. 307, 324, 326.

konusu süreç, Erbaba'ya en yakındaki tarihlendirilmesi güvenilir merkezlerden olan Çatalhöyük'te ise Mellaart VII-IV/III ve Hodder Güney M-P arasındaki orta tabakalara¹³ (MÖ yak. 6700/6600 – 6400/6300) karşılık gelmektedir. Söz konusu süreç Konya Havzası Neolitik çanak çömlek silsilesinde “Orta Gelenek” olarak adlandırılmıştır¹⁴.

Erbaba'da III. Tabakanın çanak çömlek buluntu topluluğu mineral içerikli, koyu yüzü alacalı ve ince duvarlı bir mal grubundan oluşur. Bu tabakanın en tipik kap formu % 62 oranı ile daralan ağızlı derin pişirme çömlekleridir¹⁵. Söz konusu koyu yüzü, daralan ağızlı, derin çömleklerden bu minyatür kap dışında hiçbiri tüm olarak ele geçmemiştir. Bu küçük kap ise, içindeki yanmış buğday taneleri ve 5 cm çapı, 7 cm yüksekliği ile gerçekten de işlevsel olamayacak kadar ufak bir boyuttadır (Bkz. Fig. 2).

Erbaba'daki bu ilk yerleşmenin (III. Tabaka) çanak ve çömlekleri hem hammadde ve teknoloji, hem biçim, hem de kap formlarının kullanım yüzdeleri bakımından Çatalhöyük kaplarına çok benzerler¹⁶. Bu nedenle Erbaba seramiklerinin sınıflandırılması ve tarihlendirilmesinde Çatalhöyük verilerinden yoğun olarak yararlanılmıştır. Ancak ilginç olan bu kapların Çatalhöyük'te orta tabakalarda birdenbire ortaya çıkması ve yerleşmenin Konya ovasındaki yakın çevresinde bu mallara rastlanmaması, diğer taraftan ise içinde Erbaba'nın da yer aldığı Beyşehir-Suğla havzasındaki birçok Neolitik yerleşmede söz konusu mineral içerikli, koyu yüzü, daralan ağızlı çömleklerin yoğun olduğu bir çanak çömlek repertuarına rastlanmasıdır. Bu yerleşmeler arasında Seydişehir-Gökhöyükbağları Höyük (Kanalhöyük)¹⁷ kurtarma kazısı ile kısmen kazılmış bir höyüktür, Alanhöyük ve Çukurkent gibi diğerleri ise yüzey malzemelerinden tanınırlar¹⁸.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Çatalhöyük'te çanak çömlek yapımında VIII. Tabakadan başlayarak (Hodder, Güney L Tabakası) giderek artan, yeni ve ithal bir kil kaynağı ve teknoloji ile karşılaşılır. Yerleşmede, Beyşehir-Suğla havzasının

¹³ Ian Hodder, “Çatalhöyük: the leopard changes its spots. A summary of recent work”, *Anatolian Studies*, S 64, 2014, s. 4, Tablo 1.

¹⁴ Özdöl, *The Development and Traditions of Pottery*, s. 17, Tablo 2.5, s. 27.

¹⁵ Özdöl, *The Development and Traditions of Pottery*, s. 50; Fig. 3.57.

¹⁶ Özdöl, *The Development and Traditions of Pottery*, s. 50; Fig. 3.57.

¹⁷ Enver Akgün ile kişisel görüşme; Özdöl, *The Development and Traditions of Pottery*, s. 56, 105, Fig. 5.1.

¹⁸ James Mellaart, “Early Cultures of the South Anatolian Plateau”, *Anatolian Studies*, S 11, 1961, s. 159-184; Süleyman Özkan ve Mücella Erdalkıran, “Yeni Buluntuların Işığında Çukurkent Neolitik Yerleşimi”, *ADALTA*, S XVII, 2014, s. 25-43.

dan elde edildiği anlaşılan volkanik kökenli bu kil kaynağı¹⁹ ile ince duvarlı yeni çanak çömlek biçimleri yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Orta Gelenek çanak çömlek repertuarı içinde % 71 oranındaki bu ithal hammaddeli mal grubu içinde (“Dark Gritty Ware”, Ware 5) en büyük yüzdeyi oluşturan grup % 76 oranı ile derin pişirme kapları olan daralan ağızlı çömleklerdir²⁰ (Fig. 3).

Yakın bir dönemde kazısı yapılmış ancak malzemesi yayınlanmamış Suğla Gölü kenarındaki Gökhöyükbağları Höyük’te mineral içerikli, daralan ağızlı, koyu yüzü pişirme çömleklerinden tüm ve ocak üstünde *insitu* biçimde bulunmuş düzinelere örneğe rastlanmıştır²¹.

Bununla birlikte, Çatalhöyük’te durum daha farklıdır. Burada orta tabakalarda görülen, hammaddesi Beyşehir-Suğla Havzası kökenli mineral içerikli seramik hem az sayıda bulunmuş - bazen bazı evlerde hiç ele geçmemiştir -, hem de ocak üstünde *insitu* buluntuya rastlanmamıştır. Ancak bazı kaplar üzerinde pişirme izleri görülebilir.

Erbaba’daki kazıların sonuç raporlarında buluntuların kontekst ya da tabaka bilgilerinin yanı sıra, yerleşmenin sosyal, düşünsel ve ekonomik yapısı ile ilgili veriler de son derece azdır. Yayınlanan tek bir mimari plandan anlaşıldığı kadarıyla evler birbirine bitişik bir sistem içinde inşa edilmiştir. Dışa açılan kapıları olmayan evlere girişlerin damdan olduğu anlaşılmıştır²². Erbaba’daki yerleşme düzeni bu özellikleri ile Orta Anadolu Neolitik yerleşme formatının yani Aşıklıhöyük, Can Hasan ve Çatalhöyük’ten bildiğimiz mimari anlayışın bir parçasıdır. Yaklaşık olarak 150-200 kişinin yaşadığı ve, ya tek ya da iki mahalleden oluşan bir yerleşme olduğu tahmin edilmektedir²³. Erbaba, Beyşehir-Suğla havzasındaki diğer Neolitik yerleşmeler gibi küçük çaplı ve nüfuslu bir höyüktür. Bu anlamda çevresindeki nüfusu bünyesinde toplayan tek ve merkezi bir yerleşme olan Çatalhöyük’ten fark-

¹⁹ Chris Doherty ve Duygu Tarkan-Özbudak, “Pottery Production at Çatalhöyük: A Petrographic Perspective”, ed. Ian Hodder, *Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons*, Los Angeles 2013, s. 187.

²⁰ Özdöl, *The Development and Traditions of Pottery*, s. 32, Fig. 3.31; Serap Özdöl-Kutlu, Tristan Carter, Lech Czerniak ve Arkadiusz Marciniak, “The end of the Neolithic Settlement. Çatalhöyük and its Neighbors”, ed. Ian Hodder, Arkadiusz Marciniak, *Assembling Çatalhöyük*, Maney Publishing, Leeds, UK 2015, s. 183.

²¹ Enver Akgün ile kişisel görüşme.

²² Bordaz ve Bordaz, *Erbaba: The 1977 and 1978 Seasons*, s. 89-90; Bordaz, A Preliminary Report of the 1969 Excavations at Erbaba, s. 60; Bordaz ve Bordaz, *a.g.e.*, s. 40.

²³ Bleda S. Düring, *Constructing communities: clustered neighbourhood settlements of the Central Anatolian Neolithic ca. 8500-5500 Cal. BC*, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten Faculty of Archaeology, Leiden University, Leiden 2006, s. 258.

lıdır. Erbaba'daki yerleşme Çatalhöyük'teki gibi çok sayıda mahalleden oluşmaz ve buradaki mimari uygulamada birbirine bitişik bir nizam olsa da yapı malzemesi olarak Çatalhöyük'ten farklı olarak taş kullanılmıştır.

Erbaba'nın kazı raporlarında evlerin içinde çok az sayıda *in situ* buluntudan ve malzemeden söz edilmiştir. Ayrıca evlerin iç düzenlemesi tam olarak anlaşılmasa da, III. Tabakaya tarihlenen bir yapı içindeki güney duvarına dayalı olarak inşa edilmiş bir fırın, boyalı sıva parçaları, kilden sekiler ve odaların büyüklüğü gibi bazı ayrıntılar Çatalhöyük yapılarına benzeyen özelliklerdir. Erbaba'da da Çatalhöyük gibi aynı evin planı üzerine inşa geleneği vardır ve diğer yapılardan farklı bir plan ve yerleştirmeye sahip kamusal bir yapı –tapınak ya da kült binası gibi- burada da ortaya çıkarılmamıştır. Erbaba'daki beslenme biçimi ve ekonomi de Çatalhöyük'ün orta tabakalarına benzer bir şekilde evcil koyun-keçi ve az sayıda sığıra dayalıdır. Bununla birlikte, kompleks ev içi gömü geleneklerine –*in situ* olmayan bir kaç dağınık insan kemiği buluntusu dışında, sembolik ve sanatsal değeri yüksek duvar resimlerine, kil mühürlere ve heykelciklere –üç figürin dışında- rastlanmıyor olması²⁴ Erbaba'nın uhrevi yaşam ve sanat anlayışı bakımından Çatalhöyük ile benzeşmediğini düşündürür. Görünüşe göre Erbaba, Konya Ovasındaki yakın komşusu olan varsıl ve merkezi yerleşim Çatalhöyük'ten farklı olarak, çevresindeki diğer Neolitik komşuları gibi görece küçük ve yerel, sembolik unsurların çok az sayıda ele geçtiği tipik çiftçi yaşam biçimine sahip bir Beyşehir-Suğla yerleşmesi idi.

Erbaba ve çevresindeki diğer Neolitik merkezlerde ele geçen seramik örneklerinin simgecilik ve kült açısından değerlendirilmesini içeren böyle bir çalışmada, özellikle “bağlam” bilgisinden yoksun olmamız oldukça büyük bir talihsizliktir. Diğer taraftan aslında benzer bir durum Çatalhöyük için de geçerlidir. Burada da “insan ve boğa yüzlü kap” (face-pot)²⁵ (Fig. 8) gibi sembolik değeri oldukça yüksek olan bir kap dahil çoğu seramik örneğini ve hatta figürinler, kil mühürler gibi çok sayıda önemli ve nadir buluntuyu çöplükler ve dolgular gibi ikincil kontekstlerde ele geçiriyor olmamız, eşyaların mahiyetini ve kullanımını tam olarak değerlendirmemiz yönünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Hatta çöplüklerde en sık ele geçen buluntular arasında seramik kırıklarını sayabiliriz. Daha da ötesi, yukarıda

²⁴ Bordaz, *a.g.e.*, s. 8; Bordaz, A Preliminary Report of the 1969 Excavations at Erbaba, s. 61; Bordaz, Current Research in the Neolithic of South Central Turkey, s. 284.

²⁵ Nurcan Yalman, Duygu Tarkan ve Hilal Gültekin, “The Neolithic pottery of Çatalhöyük: recent studies”, ed. Ian Hodder, *Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons*, Los Angeles 2013, s. 165, Fig. 9.27.

daha önce bahsettiğimiz gibi Çatalhöyük'te *in situ* çanak çömlek, üst tabakalardaki birkaç örneğin dışında nerdeyse yok denecek kadar az ele geçirilmiştir. Dolayısıyla hem Erbaba hem de Çatalhöyük seramiklerinin, örneğin Yunanistan ve Balkanlardaki kült yapıları²⁶ içinde ele geçen işlevi ve konteksti belirgin ayrışık seramik örnekleri gibi güvenilir bağlamsal verilerle yorumlanması zordur.

Erbaba'da *in situ* insan gömütüne yani yerleşme içi mezar geleneğine rastlanmamıştır²⁷ ve bu nedenle burada mezarlardan ve mezarlara konulmuş pişmiş toprak kaplardan bahsedilemez. Ancak büyük bir “nekropol” olarak da tanımlayabileceğimiz Çatalhöyük'te de yüzlerce iskeletin yanına hiç çanak çömlek bırakılmamıştır.

Yukarıda bazı benzer ya da farklı yönlerini ortaya koyduğumuz her iki yerleşmenin birbirine en çok benzeyen özelliği ise, bu çalışmanın da konusunu oluşturarak koyu yüzlü, mineral içerikli, ince duvarlı Neolitik çanak çömlek gelenekleridir. Ayrıca içi buğday dolu olarak bulunmuş minyatür çömlek bize Erbaba halkının düşünce yapısı ve sembolik yaşamlarının görünenden daha karmaşık olabileceği ile ilgili fikir vermektedir. Aşağıda açıklayacağımız kanıtlar bağlamında Çatalhöyük'teki tarzda kompleks ev içi ya da dışı ritüeller Erbaba'da da gerçekleştirilmiş midir bilinemez, ancak bu küçük kabın olası işlevi ile ilgili Çatalhöyük'teki verilerden yola çıkarak bazı varsayımlar ileri sürebiliriz kanısındayım.

3. Arkeolojik Kanıtlar ve Sembolizm

Sembolizmin çanak çömlek üzerindeki izleri, Erbaba'dan daha erken, Çatalhöyük'teki ilk yerleşmelerden itibaren izlenebilir kanısındayız. Çatalhöyük'teki ilk pişmiş toprak kaplar, büyük çoğunluğu bitkisel katkı ve çevredeki yerel kil kullanılarak yapılmış çanaklardan oluşur (Mellaart XII-VII, MÖ yak. 7000-6700/600) (Fig. 4). Yerleşmedeki eski ve yeni kazılarda oldukça az sayıda ele geçen bu erken kaplar, sağlam bir bağlamsal (contextual) ve *in situ* malzeme sağlamamıştır ve üstelik tüm kaplar yok denecek kadar azdır. Bazı analiz yapılan örneklerin içlerinde hayvan yağı kalıntısı bulunsa da²⁸, bu ilk Neolitik kapların doğrudan ateş

²⁶ Adela Kovács, “About Ritual Pots from European Neolithic and Copper Age Sanctuaries”, ed. Joan Marler, *Fifty Years of Tartaria Excavations, Papers presented at the international symposium “50 Years of Tartaria Excavations”, Coronini - Pescari, Romania 1-5 September, 2011, Festschrift in Honor of Gheorghe Lazarovici on the occasion of his 73rd Birthday*, Suceava Editura, Romania 2014, s. 196-227.

²⁷ Bordaz, A Preliminary Report of the 1969 Excavations at Erbaba, s. 61.

²⁸ Sharmini Pitter, Nurcan Yalman ve Richard P. Evershed, “Absorbed lipid residues in the Çatalhöyük pottery”, ed. Ian Hodder, *Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000–2003 Seasons*, Los Angeles 2013, s. 195, Fig. 11.1, 198; Fig. 11.6, 11.8.

üzerinde pişirmeye uygun olmadıklarını biliyoruz. Bu dönemde yoğun olarak ele geçen kil topların ısıtılıp bazı görece büyük ve derin çanakların içine atılarak haşlama tarzında bir pişirme işlemi gerçekleştirilmiş²⁹ ve küçük ve orta boy çanaklar ise bazı yiyecek çeşitleri ya da başka maddeler için bir “konteyner” olarak kullanılmış olmalıdır.

Çatalhöyük’ün ilk pişmiş toprak kaplarını işlevleriyle ilgili olasılıkların yanısıra yukarıdaki görüşler bağlamında da değerlendirdiğimizde; bazı parçalar üzerindeki kırmızı astar kalıntıları, hamura konulan kıyılmış saman parçaları ve bazı az sayıdaki buğday taneleri dikkat çekicidir. Ele geçtikleri halleriyle kaba, kalın ve gösterişsiz bir dış görünümüleri olan bu çanaklar dikkatle incelendiğinde, çoğunun üzerinde kırmızı astar izlerine rastlanır (Bkz. Fig. 4). Daha detaylı bir analizle bu konu daha kesinlik kazanacak olsa da, bu en erken seramiklerin de baştan itibaren kırmızı astarlı yani özenli yapıldıkları, ancak dönemin kötü pişirme koşullarından ötürü bu astarların büyük oranda korunmadıkları kanısındayız. Prehistorik toplumlarda kırmızı rengin yaşamsal bir sıvı olan kanı temsil etmiş olabileceği ve “baş” gibi vücudun bu parçasının da diğerlerinden daha sembolik ve anlamlı olduğu düşünülür. Neolitiğin ileri safhalarındaki tarımcı toplumlar için toprağın ve buğdayın anlamı³⁰, eski dünyanın en iyi bilinen mitindeki “topraktan yaratılan insan” imajıyla birleştirildiğinde, en erken tabakalara ait bu çok az sayıdaki Çatalhöyük çanaklarının da sembolik bir anlam taşıyabileceği ve bazı ritüellerde kullanılmış olabileceği öne sürülebilir.

Çatalhöyük’te orta tabakalarda ise, yerel kil kaynaklarının yanısıra, Beyşehir-Suğla havzasından elde edilen volkanik kökenli yeni ve ithal bir kil kaynağı³¹ ve teknoloji ile birlikte ince duvarlı yeni çanak çömlek biçimleri yapılmaya başlanmıştır. Kap formları içinde en büyük yüzdeyi oluşturan grup, derin pişirme kapları olan daralan ağızlı çömleklerdir³². İçlerinde bu çalışmanın konusunu oluşturan küçük çömleğin de yer aldığı Er Baba’nın III. Tabaka çanak çömleği ile Çatal-

²⁹ Sonya Atalay, “Domesticating clay: the role of clay balls, mini balls and geometric objects in daily life at Çatalhöyük”, ed. Ian Hodder, *Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995–99 Seasons*, Cambridge 2005, s. 155-159.

³⁰ Jacques Cauvin, “The Symbolic Foundations of the Neolithic Revolution in the Near East”, ed. Ian Kuijt, *Life in Neolithic Farming Communities, Social Organization, Identity, and Differentiation*, New York, 2000, s. 240-243; Mary M. Voight, “Çatalhöyük in Context: Ritual at Early Neolithic Sites in Central and Eastern Turkey”, ed. Ian Kuijt, *Life in Neolithic Farming Communities, Social Organization, Identity, and Differentiation*, New York 2000, s. 287-290.

³¹ Doherty ve Tarkan-Özbudak, *a.g.e.*, s. 187.

³² Özdöl, *The Development and Traditions of Pottery*, s. 50; Fig. 3.57.

höyük'ün söz konusu çanak çömlek geleneğinin hammadde, teknoloji ve biçim olarak birbirlerine çok benzediklerinden yukarıda söz etmiştik. Şu ana kadar Çatalhöyük içinde herhangi bir seramik işlik alanı ya da fırını bulunmadığı için bu yeni kapların yerleşmeye söz konusu bölgeden imal edilmiş halde getirilmiş olması dahi mümkündür. İçlerinde Erbaba'nın da yer aldığı Beyşehir-Suğla Havzası Neolitik yerleşmeleri ve Çatalhöyük'te ele geçen bu tipik koyu renkli ve alacalı, kanca şeklinde tutamakları olan derin çömleklerde (Bkz. Fig. 3) ne pişiyordu? Daha önce de açıklandığı gibi, ölümler dünyası ile ilişkili görünmeyen bu seramikler, gerçekten de yalnızca yaşayanların dünyası içinde günlük hayatın işlevsel, zaruri ve sıradan bir parçası mıydı, yoksa sembolik ve ritüelistik işlevleri olabilir miydi?

Erbaba'da bu tür sorulara belirgin kanıtlar ile cevap veremesek de, Çatalhöyük'te bu konu hakkında fikir yürütülebilecek bazı kanıtlar ele geçmiştir. Yerleşmedeki kalıntı analizi ve hayvan kemiği çalışmalarında, mineral içeriğinden dolayı yüksek ısıya dayanıklı bu yeni tip çömleklerde kemikli etlerin pişirildiği anlaşılmıştır³³. İçindeki etlerin kemiklerden ayrılana kadar uzun süre pişirildiği tespit edilen bu çömleklerden hiçbiri bir ocağın üzerinde *in situ* olarak bulunamamış olsa da, kaplar üzerinde pişirme izlerine rastlanır. Görünüşe göre bu dönemde Çatalhöyük halkının besin tüketimi alışkanlıklarında bir değişim olmuş ve etler yoğun olarak fileto edilmeye yani kemiklerden ayrılmaya başlanmıştır. Olası bir senaryoya göre, kap içinde kaynatılan etlerin kemiklerden daha kolay ayrılması nedeniyle bu tür derin ve karınlı çömleklere ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Ancak Çatalhöyük Neolitik halkının sofrasındaki böyle köklü bir değişim için başka nedenler de aranmalıdır.

Ian Hodder'a göre MÖ 6500'den sonraki üst tabakalarda çevredeki arazi kullanımındaki hareketliliğin, hayvan otlatma ve evcilleştirme faaliyetlerinin ve buna bağlı olarak koyun ve sığır nüfusu, işlenmesi ve tüketiminin artması sonucunda Çatalhöyük halkının tüm bu işleri gerçekleştirebilmek için daha fazla zamana ihtiyaç duymuş olması, bu yeni ve etkili pişirme teknolojisi ihtiyacını doğurmuş olabilir³⁴. Diğer taraftan, koyun ve sığır kemiklerinin et, ilik ve yağ elde etmek için işlenmesi evlerin içinde gerçekleşiyordu³⁵. Böylece evlerin içi hayvanlar ile ilgili bu işler için daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Belki de evlerin boyutları bu

³³ Pitter, Yalman vd., *a.g.e.*, s. 195, Fig. 11.1, 198; Fig. 11.6, 11.8.; Nerissa Russell, Kathryn C. Twiss, David Orton ve Arzu Demireği, "More on the Çatalhöyük mammal remains", ed. Ian Hodder, *Humans and Landscapes of Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons*, Los Angeles 2013, s. 249-252, Fig. 11.68.

³⁴ Ian Hodder, "Çatalhöyük: the leopard changes its spots. A summary of recent work", *Anatolian Studies*, S 64, 2014, s. 14.

³⁵ Russell, Twiss vd., *a.g.e.*, s. 251, Fig. 11.67.

nedenle zaman içinde büyüdü ve evlerin ekonomik bağımsızlığının ve iş yükünün artması ile birlikte sakinlerin daha fazla zamana ihtiyaçları oldu. Görünüşe göre yeni çömleklerdeki pişirme teknolojisi, kil toprakla uygulanan erken pişirme tekniğine göre daha pratikti ve eski yöntem kadar çok dikkat gerektirmiyordu. Böylece bu dönemde Çatalhöyük halkı ev içindeki ve dışarıdaki diğer işlerine daha fazla zaman ayırabiliyordu.

4. Çanak Çömlekteki Değişimin Sembolizm Açısından Yorumlanması

Erbaba ve Çatalhöyük'te olduğu gibi Beyşehir-Suğla havzasındaki diğer Neolitik yerleşmelerde de yaygın olarak kullanılan, düz ve koyu renkli “gösterişsiz” dış yüzlerine rağmen, örs ve tokmak biçim verme tekniği ile ortalama 0.5 cm kalınlığa kadar inceltilen parlak aklı bu çömlekler son derece kaliteli ve nerdeyse tümüyle “hatasız” bir üretim teknolojisine sahiptirler. Kanımca daralan ağızlı bu çömlekler, boynuz gibi duran tutamakları ve iri yuvarlak gövdeleri ile, Çatalhöyük halkının en önemli sembollerinden ve erken dönemlerdeki toplu ziyafetlerin baş aktörü olan boğa figürünü andırırlar (Bkz. Fig. 3). Daha doğru bir deyişle yerleşmenin orta tabakalarında “klasik” Çatalhöyük evresinde ortaya çıkan bu çömlekler özellikle de boğa başını (bukranyum) sembolize etmek üzere tasarlanmış izlenimi vermektedir. Bu anlamda geç dönemlerin hayvan biçimli, kaliteli yapımlı, törensel ritonlarını hatırlatırlar³⁶. Çömlekler üzerindeki boynuzu andıran kanca şeklindeki dikey delikli tutamaklar MÖ 7. bin yılın ortalarında yalnızca Erbaba ve çevresindeki yerleşmelerde ve Çatalhöyük'te tipiktir ve çağdaşları arasında başka hiçbir bölgede uygulanmamıştır. Bu gelenek benzerliği bu çömlek tipinin bölgeler arasındaki ortak bir sembol olduğunu düşündürmektedir.

Diğer taraftan Çatalhöyük halkının sofrasına yeni giren bu çömlekler içinde pişen yemekler, erken dönemlerdeki yemeklerden kuşkusuz daha farklı olmalıydı. İnsanlık tarihinde uzun bir dönem boyunca olduğu gibi yalnızca ateş üzerinde ya da Neolitik Çağa gelindiğinde fırınlarda pişirilmiş “kuru” et yerine, “sulu sıcak aş” kavramı... İçine kemikli et ile birlikte belki tahılların ya da bazı bitkilerin de katıldığı, ateşte uzun süre pişen bu yemekler beğenilmiş olmalıydı. Bu çalışmada temel bir buluntu olarak ele aldığımız Erbaba'da ele geçen içi karbonlaşmış

³⁶ Bkz. K. Ashlan Yener, “A Zoomorphic Vessel from Alalakh: Diplomatic Emblems in Three Dimensional Form”, ed. Gülsün Umurtak, Şevket Dönmez, Ashlan Yurtsever, *Refik Duru'ya Armağan, Studies in Honour of Refik Duru*, Ege Yayınları, İstanbul 2007, Fig. 1, 3-8.

buğday dolu boynuz gibi tutamakları olan minyatür çömlek, diğer büyük pişirme çömleklerinin içeriğine ve işlevine işaret eden ve sembolik ve ritüelistik değerini düşündüren önemli bir arkeolojik kanıt durumundadır. Yukarıdaki yemek tarifi, hele de işin içinde belirgin bir çömlek formu varsa, günümüzde Anadolu'daki hangi yemeği andırmaktadır?

Anadolu mutfağına bakılırsa bugün hala et ile buğdayın özel çömleklerde uzun bir sürede pişirilmesiyle elde edilen bir bayram ve kutlama yemeği olan “keşkek” belki de en eski Prehistorik yemeklerden biridir. Bu yemek, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde farklı tariflerle yapılıyor olsa da, her zaman bir “özel gün” yemeği olmuştur ve “et ile buğday” ana malzemeleridir. Hatta Amasya, Tokat ve Çorum'da bayram ve düğünlerde yalnızca keşkek yapmak üzere kullanılan ve içine iri kemikli etler ile aşurelik buğday girdiği için derin ve şişkin bir forma sahip özel “keşkek çömlekleri” vardır (Fig. 5). Keşkek özel çömlekler içinde bayram sabahları yemek üzere arefe günü akşamından fırına verilir ve ağzı sıkıca hamurla kapatılan çömlekler sabaha kadar pişirilir, etle buğday lapa haline gelip birlikte özeleşene kadar karıştırılır ve özellikle en büyük aile bireyinin evinde birleşerek toplu halde bir şölen ve şükür havası içinde tüketilir. Konya havzasındaki Neolitik çömlekler içinde pişen bu “arkaik” yemekler, aradan geçen binlerce yıla rağmen “keşkek çömleği”nin ve “keşkek”in tarihöncesi dönemlere ait öncülleri gibi görünmektedirler. Menü ve pişirme gereçleri birbirini andırsa da, o günden bugüne anlam ve işlev değişmiş midir?

İnsanoğlu için yiyecek bulmak ve beraber tüketmek olguları, bir bakıma hayatta kalmayı kutladıkları ve zamanla kutsal saydıkları kavrama bunun için teşekkür ettikleri şölen anlarını ifade etmiştir. Bunun için dünyanın hemen her yerinde ve dininde bugün hala yemeklerden önce ya da sonra Yaratıcıya verdiği nimetlerden ötürü şükür edilir ve her bir şükür küçük bir ritüel havasındadır. Özellikle de Tarihöncesi toplumlarda özel zamanlarda, örneğin doğanın canlanması ya da ölümünü temsilen kutlanan bayramlarda özel yemekler eşliğinde birleşmenin toplumun çekirdek dokusunu birarada tutan törensel ve bağlayıcı bir yanı vardır. Bu özel ziyafet anlarında kutsal sayılan hayvanlar kurban edilir, hatta kutsal bitkiler de tanrılar alemine sunu olarak verilir ve törenin sonunda da kurban edilen her ne ise onun topluluk tarafından paylaşılması ve dolayısıyla kutsallığın tüm topluluk üyelerine geçmesi sağlanırdı. Bu seramoniler sırasında kutsal içeceklerin ya da yiyeceklerin konulduğu ve tanrılara sunulduğu “libasyon ya da riton” gibi kapların kendisi de içine konulan yiyecek gibi kutsal sayılmışlardır.

Çatalhöyük kanıtlarına tekrar geri dönersek; yerleşmenin erken tabakalarında ev dışı açık alanlarda, ev temelleri, evin terkedilmesi ya da ev duvarları arasındaki çöp yığınları gibi bağlamlarda yabancı erkek sığır ziyafetlerinin (feasting) yapıldığına dair bulgular vardır. Kazı çalışmalarında ele geçen neredeyse tüme yakın ve çok sayıda büyük hayvan kemiklerinden anladığımız kadarıyla yabancı boğalar tercihen bu “ziyafet” anlarında tüketilmiştir³⁷. Çatalhöyük’ün erken evrelerinde başta boğa olmak üzere yabancı hayvanların öldürülmesi, ziyafet eşliğinde yenilmesi ve bu hayvanlara ait baş ve diğer bazı vücut parçalarının evlerin içinde belli alanlara yerleştirilmesine dayalı bir ritüel sisteminin varolduğu anlaşılmıştır.

MÖ 6500’lerden sonra ise Çatalhöyük’te sosyal organizasyonun değiştiği anlaşılmıştır. Erken tabakalarda ortak sembolik ve törensel ayrıntılar etrafında birleşen son derece eşitlikçi ve kalabalık bir toplum yapısı varken, bu yapı orta “klasik” tabakalarda artan iş gücü, fiziksel baskılar ve hastalıklara neden olmuştur. Bu baskılar üst tabakalarda evlerin ekonomik bağımsızlığının, çevrenin daha yoğun kullanılmasının artması ve nüfusun çevreye yayılmasıyla biraz daha hafiflemiştir³⁸. Tüm bunların sonucu olarak, evcil sığırın da günlük hayata girdiği³⁹ ve ritüelistik uygulamalarda bir değişimin olduğu gözlemlenmektedir. Artık eskinin toplu halde ve nadiren yapılan, ancak tahrik ve uyarıcı gücü yüksek, coşkulu ritüellerinden, daha sık, ev-merkezli (house-based), günlük ve coşku oranı düşük ritüellere bir geçiş olduğunu görürüz. Bu değişiklik eskinin “imgesel” (imagistic) tarzından, “dogmatik” (doctrinal) bir dinsel tarzına geçiş şeklinde tanımlanmıştır⁴⁰. Üst tabakalarda (III. Tabaka) ortaya çıkarılan ünlü büyük boğa avı sahnesindeki boğanın kızdırılmasına odaklanmış öyküsel sahne bu dogmatik anlayışın ürünlerinden biridir. Ayrıca erken tabakalardaki ev içi düzenlemelerinde görülen “kutsal” (sacred) ile “dünyevi” (secular) arasındaki keskin ayrımının, üst tabakalarda yıkılmaya başladığına tanık oluruz. Bununla birlikte boğa, leopar gibi sembollerin hala hayatın içinde var olduğunu, ancak evlerin içindeki sabit yerleştirmeler şekline taşınabilir nesnelere üzerine yerleştirildiğini görürüz.

³⁷ Russell, Twiss vd., *a.g.e.*, s. 251; Nerissa Russell ve Stephanie Meece, “Animal representations and animal remains at Çatalhöyük” ed. Ian Hodder, *Çatalhöyük Perspectives: Themes from the 1995–99 Seasons*, Cambridge 2005, s. 209–230.

³⁸ Hodder, *Çatalhöyük: the leopard changes its spots*, s. 11.

³⁹ Russell, Twiss vd., *a.g.e.*, s. 251.

⁴⁰ Hodder, *Religion in the Emergence of Civilization*; Hodder, *Religion at Work in a Neolithic Society*; Harvey Whitehouse ve Ian Hodder, “Modes of religiosity at Çatalhöyük”, ed. Ian Hodder, *Religion in the Emergence of Civilization. Çatalhöyük as a Case Study*, Cambridge 2010, s. 122–145.; Hodder, *Çatalhöyük: the leopard changes its spots*, s. 17.

Çatalhöyük'te yerleşim boyunca dinsel yaşamda görülen bu değişim ile çanak çömlek, boğa sembolizmi ve ritüelin ilişkisi konusunda bazı varsayımlar ve yaklaşımlarda bulunabiliriz kanısındayım. Yerleşmenin erken dönemlerinde ev dışında yapılan söz konusu yabancı boğa ziyafetlerinin yerini, orta tabakalar ile birlikte yukarıda sözünü ettiğimiz özel çömlekler içinde hazırlanan yemeklerle yapılan ev içi kutlamaları almış olabilir. Bu yeni uygulama; eskiye göre daha kolay, daha temsili ve yukarıda daha önce belirtildiği gibi evlerin artan ekonomik bağımsızlığı ve bireyselleşen toplum yapısı ile birlikte daha sık ve hatta günlük ve “ev-merkezli” kutlamalar şeklinde gerçekleşmiş olabilir. Söz konusu tipik çömleklerle yapılan bu olası ritüellerin, belirli günlerde ya da her gün, belirli sosyal gruplar ya da tüm aileler tarafından gerçekleştirildiği, aynı zamanda sosyal sistemlerini sürdüren ideolojik bir işlev de gördüğü düşünülebilir.

Ayrıca yine Çatalhöyük'te yapılan araştırmalara göre, toplu gömülere rastlanan “tarih/ata evleri” (history houses) içindeki insanlar arasında genetik bağdan çok, ortak bir diyet listesinin hakim olduğu ve beraber yemek / aynı sofrada yemek yemek (co-eating) kavramının daha önemli olduğu tespit edilmiştir⁴¹. Ortak yemek kavramı, ev içindeki özel şölen anlarının da kanıtı olarak görülebilir. Orta tabakalardan itibaren değişen düşünme ve yaşam biçimi ile birlikte, günlük yemek yeme olgusu törensel bir anlama dönüşmüş olabilir ve bu durum yerleşmedeki diğer birçok örnekte gözlemlendiğimiz gibi “dünyevi” ile “kutsal”ın içiçe girmişliğinin göstergesi sayılabilir.

Diğer taraftan Çatalhöyük'teki geç tabakalarda üst üste inşa edilmiş dört tane evde birer adet ele geçen çömleklerin günlük hayatın geçtiği güney bölümdeki merdiven altına bırakılmış oldukları ortaya çıkarılmıştır. Bu koyu renkli gösterişsiz kaplar buldukları yer itibarıyla gündelik görünürler. Ancak, Ian Hodder'a göre bu durum evlerin kendi döngüleri içinde, ev-merkezli bir “geçmişin ya da hafızanın-kaydı / inşası” (memory or history-making) “sosyal hafıza” (social memory) ile ilişkili bilinçli bir eylem olmalıdır⁴². Diğer taraftan kapların hep aynı yere bırakılmış olmaları bunların sıradan bir eşya olmadıklarının ve güney kısımda bulunmuş olsalar da “yemek” ve “kutlama” gibi biri “gündelik” diğeri “kutsal” iki kavram arasındaki keskin farkın azaldığının kanıtı olabilir. Daha da ötesi kapların bu denli az ele geçmeleri –ortalama her bir eve tek bir çömlek düşüyordu-, üstelik bazı evlerde ve tabakalarda hiç rastlanmamış olmaları bu kapları her evin sahip olmadığı özel bir eşya durumuna sokup, özel kullanımına ve anlamına işaret ediyor olabilir.

⁴¹ Hodder, *Çatalhöyük: the leopard changes its spots*, s. 9.

⁴² Hodder, *Çatalhöyük: the leopard changes its spots*, s. 6, 8, 15.

5. Boğa Sembolizmi ve Diğer Yerleşmeler

Neolitik dönem boyunca Yakınoğu halkları için en önemli sembollerden olan insan başı ve boğa başı gibi çeşitli hayvan başlarına ait kalıntıların tüm kültürler için aynı imgeyi anlatıp anlatmadığı sorusunun cevabı çok kapsamlı bir başka çalışmayı gerektirir. Ancak konuyu Neolitik çanak çömlek üzerindeki boğa sembolizminin toplumsal ve dinsel yapı ile ilgili neler anlatmış olabileceği ile sınırlı tuttuğumuzda bazı varsayımlarda bulunabiliriz. Bu konuda fikir yürütmemizi sağlayacak en zengin kanıtlar Çatalhöyük'ten gelir. Çatalhöyük'te orta tabakalardan (Hodder Güney O Tabakası; Mellaart VI. Tabaka) başlayarak çanak çömlekte farklı kap biçimleri, dip ve tutamaklar ortaya çıkar. Bu büyük çeşitlilik işlevleri, kullanıcıları ve özel durumları birbirinden ayırt etmek ihtiyacından kaynaklanmış görünmektedir. Söz konusu değişim aslında yukarıda da söz ettiğimiz Çatalhöyük halkının sosyal organizasyonu ile ev yaşantısında görülen değişimle ilişkili olmalıdır. Çatalhöyük'te özellikle erken dönemlerde hemen her evin duvarına yerleştirilmiş gerçek boğa başları ya da orta tabakalardan sonra kalıp şeklinde gördüğümüz boğa başları ve sekilere yerleştirilmiş boynuzlar (Fig. 6), üst tabakalarda büyük oranda çanak çömlek üzerinde boğa başı tutamalara dönüşmüş (Fig. 7) ya da “insan ve boğa yüzlü kap” (Fig. 8) gibi çok özel kaplara yansımıştır. Çatalhöyük'te çanak çömlek üzerindeki en dikkate değer bir diğer sembol ise insan başı betimlemesidir. Bu konu, Yakınoğu'da Akeramik Neolitik Çağın en erken dönemlerinden itibaren rastladığımız “ata kültü” kavramı ile ilişkili görünmektedir⁴³. Figür 8'deki kap, boğa ile insan başları arasındaki ilişkiyi gösteren şimdiye kadar ortaya çıkarılmış en çarpıcı örnektir. Çanak üzerinde, üzeri sıvanmış kafatasları gibi boş gözlerle bir insan başı tasvir edilmiştir. Yüz kabın her iki ucunda tekrar edilmiştir ve her iki yüzünde de sığır boynuzları ve başı vardır. I. Hodder'a göre⁴⁴ “geçmişin/hafızanın kaydını” ve ortak bir “sosyal hafıza” yaratmak için nesilden nesile en çok aktarılan bu iki tip baş, aynı kap üzerinde biraraya getirilmiştir. Gerçekten de Çatalhöyük'te hem önemli bireylere ait olduğunu düşündüğümüz bazı kafataslarının hem de boğa başlarının alt tabakalardan üst tabakalara taşındıklarını ve yeni nesillere birer “rölik” gibi aktarıldıklarını arkeolojik kanıtlar ışığında bilebiliyoruz. Bunlar toplumu bir arada tutan en önemli iki semboldür ve bunların yerleştirilmesi ve sergilenmesi ev içindeki sabit uygulamalardan, yukarıdaki satır-

⁴³ Bkz. Cauvin, *a.g.e.*,

⁴⁴ Hodder, *Çatalhöyük: the leopard changes its spots*, s. 6, 8, 15; Ian Hodder, “Çatalhöyük: a prehistoric settlement on the Konya Plain”, ed. Sharon R. Steadman and Gregory McMahon, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 934-949.

larda belirttiğimiz gibi yerleşmenin üst tabakalarında hareketli nesnelere üzerine taşınmıştır. Hatta çanak çömlek repertuarına yerleşmenin orta tabakalarında girer ve bu çalışmanın asıl üzerinde durduğu ilk yemek pişirme çömleklerinin şekli ve tutamakları bile, yerleşmenin başından sonuna kadar en güçlü sembollerden biri olan boğa başını andırmaktadır. Üst tabakalarda boncuk, kemik iğne, toka, mühür gibi bir grup çanak çömlek de “ayırt edici bir sosyal statü” eşyası görünmektedir. Taşınabilir bu nesnelere üzerindeki sembolizm daha bireysel ve dogmatik bir dinsel anlayışı gösteriyor olmalıydı. Söz konusu dönemde hem ev içini hem de çevreyi daha yoğun keşfeden ve kullanan Çatalhöyük halkı, sembollerini gerekirse yanlarında taşıyabiliyor ve evlerin içinde yer değiştirebiliyordu. Böylece sosyal ve ekonomik sistemin dinsel yaşam üzerindeki dönüştürücü etkisi neticesinde, günlük hayatın ritüelistik unsurları arasında pişmiş toprak kap kapağın bir grubu da hem biçimsel hem de işlevsel açıdan yerini almış görünmektedir.

Erbaba’da, çağdaş komşusu Çatalhöyük’teki duvar resimleri ve kabartmaları, karmaşık ölü gömme gelenekleri, mühürler ve figürinler gibi incelikli bir sanat ve sembolizm anlayışı gösteren eser ve uygulamalara bir grup çanak çömlek ve üç figürin parçası dışında rastlanmamıştır. Ayrıca yine Erbaba’da, ev içindeki boğa başı yerleştirme uygulamaları ya da kafataslarının tabakalar arasında taşınması ve ev içinde çeşitli yerlere yerleştirilmesi gibi Çatalhöyük’te sıkça rastlanan uygulamalara dair bir bulgu da ele geçmemiştir. Bununla birlikte Erbaba’da pişmiş toprak kaplar üzerinde, yani taşınabilir nesnelere üzerinde boğa başının sembolize edildiğini hem bu çalışmanın konusunu oluşturan kanca tutamaklı şişkin gövdeli çömlekler üzerinde hem de diğer bazı kap kacak örnekleri üzerindeki ayrıntılarda görebiliyoruz (Fig. 9).

MÖ 6500’lerden sonraya, yani Geç Neolitik Döneme tarihlenen diğer pek çok yerleşimde de boğa sembolizminin seramikler üzerine yansımaları izlenebilir. Örneğin Höyücek⁴⁵ (Fig. 10), Bademağacı⁴⁶ (Fig. 11), Hacılar⁴⁷ (Fig. 12), Kuru-

⁴⁵ Bkz. Refik Duru ve Gülsün Umurtak, *Höyücek, 1989–1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005, Levha 110: 2; 84: 5, 7, 10-12; 74: 2; 69: 8; 68: 5; 63: 3, 6.

⁴⁶ Bkz. Refik Duru, “The Neolithic of the Lakes Region Hacılar - Kuruçay Höyük – Höyücek – Bademağacı Höyük” ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Kuniholm, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. Western Turkey*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, Fig. 65.

⁴⁷ James Mellaart, *Excavations at Hacilar I-II*, Edinburgh 1970, pl. LXIV, Fig. 2; s. 263, Fig. 1, 3, 5, 7-8.

çay⁴⁸ (Fig. 13), Ege Gübre⁴⁹ (Fig. 14), Ulucak⁵⁰ (Fig. 15), Hoca Çeşme⁵¹ (Fig. 16), Köşkhöyük⁵² (Fig. 17) ve Tepecik-Çiftlik⁵³ (Fig. 18) gibi yaklaşık olarak birbirleriyle çağdaş Neolitik yerleşmelerde çanak çömlekler üzerinde dikey delikli tutamak ya da kulplara kabartma bezeme ile boynuzlar eklenerek ya da doğrudan boya bezeme yöntemiyle ile boğa başı sembolize edilmiştir. Söz konusu yerleşmelerdeki bu seramik örnekleri üzerindeki boğa simgeciliği, bu çalışmada öne sürdüğümüz; derin, yuvarlak gövdeli, koyu renkli pişirme çömleklerinin boğa başlarını ve kanca şeklindeki tutamakların ise boynuzları sembolize etmiş olabileceği şeklindeki varsayımına önemli bir dayanak oluşturmaktadır. Ayrıca Neolitik Dönem kaplarının üzerindeki herhangi bir ekleme ile sembolik bir anlam verilmemiş görünen tutamakların bile çoğu taşınmak ya da kaldırmak için kullanılmayacak kadar küçüktür ve bu formlarıyla işlevsel görünmezler. Görünüşe göre bazı kaplar üzerindeki kulp ve tutamaklar hem işlevsel olması hem de boğa başını simgelemesi amacıyla yapılmış olmalıdır. Tüm verileri birarada değerlendirdiğimizde, kapların tümüyle bir hayvanı temsil ettiği riton benzeri kapların öncülleri ve kaplar üzerindeki boğa başı betimlemeleri başta Çatalhöyük ve Erbaba olmak üzere yaklaşık olarak MÖ. 7. bin yılın ortaları gibi erken bir tarihten itibaren uygulanmaya başlanmış ve bu tür kaplar Kalkolitik (Fig. 19) ve Tunç Çağlar (Fig. 20) boyunca repertuar içinde sıkça yer almış görünmektedir⁵⁴.

Arkeolojik kanıtlara göre, Erbaba ve Çatalhöyük dahil Anadolu platosundaki Geç Neolitik Döneme tarihlenen diğer yerleşmelerde, diğer yapılardan farklılık

⁴⁸ Duru, *a.g.e.*, Fig. 20, 23.

⁴⁹ Haluk Sağlamtimur, "The Neolithic Settlement of Ege Gübre", ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Kuniholm, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. Western Turkey*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, Fig. 18.

⁵⁰ Altan Çilingiroğlu, Özlem Çevik ve Çiler Çilingiroğlu, "Towards understanding the early farming communities of Central-Western Anatolia: Contribution of Ulucak", ed. Mehmet, Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Kuniholm, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. Western Turkey*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, Fig. 30.

⁵¹ Mehmet Özdoğan, "Neolithic sites in the Marmara Region Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme, and Aşağı Pınar", ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Kuniholm, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. Northwestern Turkey and Istanbul*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2013, Fig. 76-78.

⁵² Aliye Öztan, "Köşk Höyük A Neolithic settlement in Niğde-Bor Plateau", ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Kuniholm, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. Central Turkey and Istanbul*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, Fig. 32.

⁵³ Erhan Bıçakçı, Martin Godon ve Y. Gökhan Çakan, "Tepecik Çiftlik", ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Kuniholm, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. Central Turkey*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, Fig. 34-35, 37.

⁵⁴ Bkz. Önder Bilgi, "İkiztepe pişmiş toprak applike boğa başı betimlemeleri", ed. Gülsün Umurtak, Şevket Dönmez, Ashhan Yurtsever, *Refik Duru'ya Armağan, Studies in Honour of Refik Duru*, Ege Yayınları, İstanbul 2007, Res. 5; Yener, *a.g.e.*, Fig. 1, 3-8.

gösteren ve tam anlamıyla “tapınak” olarak nitelendirilebilecek bir yapı ile karşılaşmamıştır. Ancak Höyücek ve Hacılar’daki kimi “ev-planlı” yapıların “kutsal alan” olarak nitelendirildiklerini⁵⁵ ve bu tip yapılar içinde domestik buluntularla birarada, bazı özel kaplar ve figürinlerin yoğun olarak ele geçtiklerini görürüz. Bu durum Çatalhöyük’teki, bazı gösterişli ve ayrıntılı donatılmış yapılar ve “tarih/ata evleri” ile karşılaştırılabilir⁵⁶. Görünüşe göre, Geç Neolitik Dönem yerleşmelerinde sembolik buluntular açısından görece zengin ve ev-planlı bazı özellikli yapılar vardır. Diğer taraftan, söz konusu buluntular herhangi bir “özellikli yapı” içinde bulunsun ya da bulunmasın, incelediğimiz dönemdeki tüm yerleşmelerde yoğun ya da seyrek olarak ve çoğu zaman kontekstinden uzak bir biçimde ele geçmektedir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

İçi karbonlaşmış buğday taneleri ile dolu Erbaba çömlekçiği, koyu yüzlü, mineral içerikli, daralan ağızlı, şişkin küresel gövdeli ve kanca şeklinde tutamaklı olması (Fig. 2) gibi özellikleri ile, Orta Anadolu’da MÖ yak. 6600’lerde ortaya çıkan tipik Neolitik pişirme kaplarının bütün niteliklerini taşır. Ancak pişirme kabı olamayacak kadar küçük bir boyutta yapılmıştır. Söz konusu minyatür çömleği işlevsel ve sembolik açılardan değerlendiren bu çalışma, Erbaba’da ve Erbaba’nın yakın çevresindeki komşusu Çatalhöyük’te ortaya çıkarılan MÖ. 7. bin yılın ortalarına ait olağan boyutlarda ve benzer çanak çömlek örneklerinden ve diğer bazı kanıtlardan yola çıkmıştır.

Arkeolojik verilere göre hem Erbaba hem de Çatalhöyük seramiklerinin, güvenilir bağlamsal verilerle yorumlanması zordur. Erbaba minyatür çömleğinin ve ait olduğu mal grubunun bulunduğu konum ve tabakası kazı raporlarında kaydedilmemiş, Çatalhöyük’te ise seramiklerin çoğu çöplükler ve dolgular gibi ikincil kontekstlerde ele geçmiş ve üst tabakalardaki birkaç örneğin dışında *in situ* çanak çömleğe rastlanmamıştır. Bu durum eşyaların mahiyetini ve kullanımını tam olarak değerlendirmemiz yönünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Bununla birlikte, küçük bir köy yerleşmesi olan Erbaba’da düşünsel ve sembolik yapının görünenden daha karmaşık olabileceği konusunda fikir veren çömlekçiğin işlevi ile ilgili Çatalhöyük’teki verilerden yola çıkılarak bazı varsayımlar ileri sürülebilmektedir.

Çatalhöyük’te özellikle erken ve orta tabakalardaki çanak çömleğin nadir olarak ele geçen ve gösterişsiz bir eşya olduğu, sepetin bolca kullanıldığı ve oldukça

⁵⁵ Duru ve Umurtak, *a.g.e.*, s. 7-23; Mellaart, *Excavations at Hacilar I-II*, s. 166.

⁵⁶ Hodder, *Çatalhöyük: the leopard changes its spots*, s. 5.

ince bir işçiliğe sahip ahşap kapların üretildiği bilinmektedir. Ancak hem yukarıda giriş bölümünde açıkladığımız bilim insanlarının görüşleri bağlamında hem de kazılarda elde edilen bazı kanıtlara göre; James Mellaart'ın iddia ettiği gibi Çatalhöyük'teki yerleşme boyunca çanak çömleğin rolünün yalnızca gündelik ve işlevsel olduğu söylenemez.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Erbaba küçük çömleğinin ait olduğu çanak çömlek geleneği ile Çatalhöyük'ün orta tabakalarında ortaya çıkan gelenek, hammadde, teknoloji ve biçim olarak birbirlerine çok benzerler. Dolayısıyla yukarıda Çatalhöyük'teki söz konusu seramikler için, yalnızca günlük hayatın işlevsel, zaruri ve sıradan bir parçası olmadıkları şeklindeki yorum Erbaba seramiklerinin bir kısmı için de geçerli olabilir.

Erbaba, Çatalhöyük ve diğer Beyşehir-Suğla havzası Neolitik yerleşmelerine özgü koyu renkli “gösterişsiz” bu çömlekler, ortalama 0.5 cm kalınlığa kadar inceltilmiş ve parlak açkılı yüzey işlemleriyle son derece kaliteli bir üretim teknolojisine sahiptirler. Bu çalışmanın ortaya koyduğu en çarpıcı varsayıma göre; daralan ağızlı bu çömlekler, boynuz gibi duran tutamakları ve iri yuvarlak gövdeleri ile boğa figürünü andırırlar (Bkz. Fig. 3). Daha doğru bir deyişle Çatalhöyük'ün orta tabakalarında yani “klasik” evrede ortaya çıkan bu çömlekler, Çatalhöyük halkının en önemli sembollerinden ve erken dönemlerdeki toplu ziyafetlerin baş aktörü olan boğayı, ama özellikle de boğa başını (bukranyum) sembolize etmek üzere tasarlanmış izlenimi vermektedir. Bu anlamda geç dönemlerin hayvan biçimli, kaliteli yapımlı, törensel ritonlarını hatırlatırlar. Çömlekler üzerindeki boynuzu andıran kanca şeklindeki dikey delikli tutamaklar MÖ 7. bin yılın ortalarında yalnızca Erbaba ve çevresindeki yerleşmelerde ve Çatalhöyük'te tipiktir ve çağdaşları arasında başka hiçbir bölgede uygulanmamıştır. Bu gelenek benzerliği bu çömlek tipinin bölgeler arasındaki ortak bir sembol olduğunu düşündürmektedir.

Çatalhöyük'te yapılan kalıntı analizi ve hayvan kemiği çalışmalarında, mineral içeriğinden dolayı yüksek ısıya dayanıklı bu yeni tip çömleklerde kemikli etlerin pişirildiği anlaşılmıştır. Çatalhöyük halkının sofrasına yeni giren bu çömlekler içinde, kemikli et ile birlikte belki tahıllar ya da bazı bitkiler ile birlikte ateşte uzun süre pişebilen yemekler beğenilmiş olmalıdır. Konya havzasındaki Neolitik çömlekler içinde yapılan bu “arkaik” yemekler, aradan geçen binlerce yıla rağmen “keşkek çömleği”nin ve “keşkek”in tarihöncesi dönemlere ait öncülleri gibi görünmektedirler. Anadolu mutfağına bakılırsa bugün hala et ile buğdayın özel çömleklerde uzun bir sürede pişirilmesiyle elde edilen bir bayram ve kutlama yemeği olan “keş-

kek” belki de en eski Prehistorik yemeklerden biridir. Bu yemek, Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde farklı tariflerle yapılıyor olsa da, her zaman bir “özel gün” yemeği olmuştur ve “et ile buğday” ana malzemeleridir.

Bugün Anadolu’da hala “aile ocağı” kavramının etrafında, özellikle bayram, düğün gibi özel zamanlarda, özel yemekler eşliğinde birleşmenin toplumun çekirdek dokusunu birarada tutan törensel ve bağlayıcı bir yanı vardır. Anadolu’da keşkek gibi özel günler için yapılan aşure, helva, baklava, çiğ köfte gibi çok sayıda yemek ile karşılaşılır. İnsanoğlu için yiyecek bulmak ve beraber tüketmek olguları, bir bakıma hayatta kalmayı kutladıkları ve zamanla kutsal saydıkları kavrama bunun için teşekkür ettikleri şölen anlarını ifade etmiştir. Bunun için dünyanın hemen her yerinde ve dininde bugün hala yemeklerden önce ya da sonra Yaratıcıya verdiği nimetlerden ötürü şükür edilir ve her bir şükür küçük bir ritüel havasındadır. Toplumumuzda hala ekmeğin ve suyun kutsandığını görürüz. Suyun oturarak içilmesi ya da yere düşmüş bir ekmeğin üzerine basılmadan öpüp başa konularak bir kenara bırakılması İslami fügürlerden çok, büyük olasılıkla Neolitik’in başlarına kadar uzanan su, buğday gibi bazı içecek ve yiyecek türlerinin insanoğlu tarafından hayati, kutsal ve “tanrıların armağanı” olarak görülmesiyle ilişkili olmalıdır. “Cult”, “cultivate”, “culture” sözcüklerinin hepsinin aynı kökten geldiği gözönüne alınırsa, kutsallık / tapım / inanç olgusunun, ekip biçme / tarım / kültür / medeniyetle ilişkisi etimolojik olarak da ispatlanmış olur. Tunç Çağda içinde kan, şarap, bira, su gibi kutsal içeceklerin konulduğu ve tanrılara sunulduğu kaplar olan “libasyon” kaplarının kendisi de içine konulan yiyecek gibi kutsaldı ve ritüelin baş aktörleriydiler. Bu çalışmada temel bir buluntu olarak ele aldığımız içi karbonlaşmış buğday taneleri ile dolu, boynuz gibi tutamakları ile şekli boğayı andıran minyatür çömlek, diğer büyük pişirme çömleklerinin içeriğine ve işlevine işaret eden ve içinde pişenlerle sembolik ve ritüelistik değerini düşündüren önemli bir arkeolojik kanıt olarak değerlendirilebilir.

Yakındoğu kültürlerinde, sonu “hieros gamos” ile biten ve başrolünde tanrı ve tanrıçalar adına kral ve kraliçenin yer aldığı, doğanın canlanması ya da ölümünü temsilen kutlanan bayramların en önemli bölümlerini canlı ya da cansız kurban törenleri ve ziyafet anları oluşturur. Bu ziyafet anlarında kurban edilen her ne ise onun topluluk tarafından paylaşılması ve dolayısıyla kutsallığın tüm topluluk üyelerine geçmesi sağlanırdı. Hıristiyanlıkta temsili bir kurban töreni olan “ekmek-şarap ayini”nde, eklemek, İsa’nın bedenini temsil eder, şarap ise kanını, yani

Tanrının kendisini. Çatalhöyük'ün erken evrelerinde başta boğa olmak üzere yabani hayvanların öldürülmesi yani bir bakıma kurban edilmesi, ziyafet eşliğinde yenilmesi ve bu hayvanlara ait baş ve diğer bazı vücut parçalarının evlerin içinde belli alanlara yerleştirilmesine dayalı bir ritüel sisteminin var olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu erken tabakalarda ortak sembolik ve törensel ayrıntılar etrafında birleşen son derece eşitlikçi ve kalabalık olan toplum yapısı, “klasik” orta tabakalarda artan iş gücü, fiziksel baskılar ve hastalıklara maruz kalmıştır.

MÖ. yak. 6500'lerden sonra yani orta ve üst tabakalarda, sosyal organizasyonun değişmesi, evlerin ekonomik bağımsızlığının artması, çevrenin daha yoğun kullanılması, nüfusun çevreye yayılması ve evcil sığırın günlük hayata girmesi ile bu baskılar biraz daha hafiflemiş ve ritüelistik uygulamalarda bir değişimin olduğu gözlenmiştir. Artık eskinin toplu halde ve nadiren yapılan, ancak tahrik ve uyarıcı gücü yüksek, coşkulu ritüellerinden, daha sık, ev-merkezli, günlük ve coşku oranı düşük ritüellere bir geçiş olduğu görülür. Bu değişiklik eskinin “imgesel” tarzından, “dogmatik” bir dinsellik tarzına geçiş şeklinde tanımlanmıştır⁵⁷. Ayrıca erken tabakalardaki ev içi düzenlemelerinde görülen “kutsal” ile “dünyevi” arasındaki keskin ayrım, üst tabakalarda yıkılmaya başlamıştır. Boğa, leopar gibi sembollerin evlerin içindeki sabit yerleştirmelerden çok, pişmiş toprak gibi taşınabilir nesnelere üzerinde simgelendikleri anlaşılmıştır.

Yerleşmenin erken dönemlerinde ev dışında yapılan söz konusu yabani boğa ziyafetlerinin yerini, orta tabakalar ile birlikte yukarıda sözünü ettiğimiz özel çömler içinde hazırlanan yemeklerle yapılan ev içi kutlamaları almış olabilir. Söz konusu ritüellerin belirli günlerde ya da her gün, belirli sosyal gruplar ya da tüm aileler tarafından gerçekleştirildiği düşünülebilir. Belki de bu tür bir kutlama, bu dönemle birlikte Çatalhöyüklü'lerin sofrasına girmeye başlayan, bir bakıma ev içine alınmış evcil boğanın “temsili kurban edilmesi” idi. Kabın kendisi boğayı andırıyor ve içinde boğa eti pişiyordu –kuşkusuz koyun eti de pişmiştir. Varsıl Çatalhöyük'e göre oldukça küçük boyutlu ve nüfuslu bir yerleşme olan Erbaba ve çevresindeki yerleşmelerde bu türde uygulamalarla ilgili herhangi bir bilgi kaynağımız olmasa da, tarif edildiği gibi olası bir şölen anı, Çatalhöyük dahil tüm bu yerleşmelerde bolluğun, hayatta kalmanın, toprağın, buğdayın, suyun, etin, ateşin, ocağın, toprak kabın tümünün birden kutsandığı ve kutsallığın tüm insanlara geçtiği bir ritüelin bir parçası olarak düşünülebilir. Erbaba minyatür çömleği de,

⁵⁷ Hodder, *Religion in the Emergence of Civilization*; Hodder, *Religion at Work in a Neolithic Society*; Whitehouse ve Hodder, *Modes of religiosity at Çatalhöyük*, s. 122–145; Hodder, *Çatalhöyük: the leopard changes its spots*, s. 17.

içindeki karbonlaşmış buğday kalıntıları ile birlikte özel olarak bu tür bir kutsallığı sembolize etmesi ve ev içindeki bir seromoni anı için kullanılmış olmalıdır.

Çatalhöyük'te orta tabakalardan itibaren değişen düşünme ve yaşam biçimi ile birlikte, günlük yemek yeme olgusu törensel bir anlama dönüşmüş olabilir ve bu durum yerleşmedeki diğer birçok örnekte gözlemediğimiz gibi “dünyevi” ile “kutsal”ın içiçe girmişliğinin göstergesi sayılabilir. Buna ek olarak, çanak çömleğin bazı evlerde ve tabakalarda hiç rastlanmamış olması yani çok az sayıda ele geçmeleri, onları her evin sahip olmadığı özel bir eşya durumuna sokup, özel kullanımına ve anlamına işaret ediyor olabilir. Söz konusu tipik çömleklerle yapılan bu olası ritüel, aynı zamanda sosyal sistemlerini sürdüren ideolojik bir işlev de görüyor olmalıydı. Bu durum aynı zamanda, Hodder'ın vurguladığı toplumsal hafızanın sürekliliğini sağlamak ve geçmişin kaydını tutmak adına yapılan ritüelistik sistemin de bir parçası olarak görülebilir.

Çatalhöyük'te yürütülen çok kapsamlı ve uzun soluklu bir projede (Templeton Projesi), içlerinde teolog, arkeolog, antropolog ve sosyologların yer aldığı kalabalık bir bilim insanları topluluğu, yerleşmedeki arkeolojik kanıtlar ile kendi bilim dallarının kuramsal alt yapılarını birleştirerek Çatalhöyük'teki yerleşim süreci boyunca dinsel ve ritüelistik yaşam ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuş ve bu çalışmada da yer verdiğimiz önemli varsayımlar ileri sürmüşlerdir⁵⁸. Bununla birlikte, Erbaba dahil yukarıda sözü edilen yerleşmelerin hemen hepsindeki olası dinsel yaşam ile ilgili yeniden canlandırma denemeleri elimizde mevcut değildir. Bu nedenle Çatalhöyük'ten elde edilen sonuçları diğer çağdaş Neolitik yerleşmelerde takip edebilmek ve dolayısıyla bu yerleşmelerdeki ilgili resmi tam anlamıyla tahayyül edebilmek zordur. Ancak, yukarıda tek tek ortaya koyduğumuz verileri birleştirdiğimizde, içlerinde Erbaba'nın da yer aldığı Geç Neolitik yerleşmelerin tümünde seramikler üzerinde rastladığımız boğa sembolizminin, Çatalhöyük'teki gibi dogmatik bir hale gelmiş yaygın bir sembolü ve daha çok evlerin içinde uygulanan ev-merkezli bir simgecilik ve ritüel anlayışını temsil ediyor olabileceğini öne sürebiliriz.

⁵⁸ Bkz. Hodder, *Religion in the Emergence of Civilization*; Hodder, *Religion at Work in a Neolithic Society*.

KAYNAKLAR

- Atalay, Sonya, “Domesticating clay: the role of clay balls, mini balls and geometric objects in daily life at Çatalhöyük”, ed. Ian Hodder, *Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995–99 Seasons*, Cambridge 2005, s. 139–168.
- Bıçakçı, Erhan - Godon, Martin ve Çakan, Y. Gökhan, “Tepecik Çiftlik”, ed. Mehmet Özdoğan, Nezh Başgelen, Peter Kuniholm, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. Central Turkey*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 89-134.
- Bilgi, Önder, “İkiztepe pişmiş toprak aplike boğa başı betimlemeleri”, ed. Gülsün Umurtak, Şevket Dönmez ve Aslıhan Yurtsever, *Refik Duru'ya Armağan, Studies in Honour of Refik Duru*, Ege Yayınları, İstanbul 2007, 127-130.
- Bordaz, Jacques, “Erbaba (Beşşehir), 1969” *Anatolian Studies*, S 20, 1971, s. 7-8.
- _____, “A Preliminary Report of the 1969 Excavations at Erbaba, A Neolithic Site near Beşşehir, Turkey” *Türk Arkeoloji Dergisi*, S 18/2, 1971, s. 59-64.
- _____, “Current Research in the Neolithic of South Central Turkey: Süberde, Erbaba and Their Chronological Implications” *American Journal of Archaeology*, S 77, 1973, s. 282-88.
- Bordaz, Jacques ve Bordaz, Louise, A., “Erbaba excavations, 1974” *Türk Arkeoloji Dergisi*, S 23/2, 1976, s. 39-43.
- _____, “Beşşehir-Suğla Basin, 1976” *Anatolian Studies*, S 27, 1977, s. 32-33.
- _____, “Erbaba, 1977”, *Anatolian Studies*, S 28, 1978, s. 20-21.
- _____, “Erbaba: The 1977 and 1978 Seasons in Perspective”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, S 26/1, 1982, s. 85-92.
- Cauvin, Jacques, “The Symbolic Foundations of the Neolithic Revolution in the Near East”, ed. Ian Kuijt, *Life in Neolithic Farming Communities, Social Organization, Identity, and Differentiation*, New York, 2000, s. 235-251.
- Çilingiroğlu, Altan - Çevik, Özlem ve Çilingiroğlu, Çiler, “Towards understanding the early farming communities of Central-Western Anatolia: Contribution of Ulucak”, ed. Mehmet, Özdoğan, Nezh Başgelen, Peter Kuniholm, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. Western Turkey*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 139-175.
- Doherty, Chris ve Tarkan-Özbudak, Duygu, “Pottery Production at Çatalhöyük: A Petrographic Perspective”, ed. Ian Hodder, *Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons*, Los Angeles 2013, s. 183–192.

- Duru, Refik, “The Neolithic of the Lakes Region Hacilar - Kuruçay Höyük – Höyücek – Bademağacı Höyük” ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Kuniholm, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. Western Turkey*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 1-65.
- Duru, Refik - Umurtak, Gülsün, *Höyücek, 1989–1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.
- Düring, Bleda S. , *Constructing communities: clustered neighbourhood settlements of the Central Anatolian Neolithic ca. 8500-5500 Cal. BC*, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten Faculty of Archaeology, Leiden University, Leiden 2006.
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, çev. Ali Berktaş, Kabalcı, İstanbul 2003.
- Aydın, Mahmut, *Anahatlarıyla Dinler Tarihi*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2010. Aktarılan: Mircea Eliade, *Sacred and Profane*, New York and London, HBJ Book, 1959.
- Erdoğu, Burçin - Tanındı, Oğuz - Uygun, Deniz, *Türkiye Arkeoloji Yerleşmeleri, 14C Veri Tabanı*, Ege Yayınları, İstanbul 2003.
- Hodder, Ian, *Symbols in Action*, Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- _____ ed., *Religion in the Emergence of Civilization. Çatalhöyük as a Case Study*. Cambridge 2010.
- _____ , “Çatalhöyük: a prehistoric settlement on the Konya Plain”, ed. Sharon R. Steadman and Gregory McMahon, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 934-949.
- _____ , “Sembolik ve Yapısalcı Arkeoloji” ed. Colin Renfrew and Paul Bahn, *Arkeoloji. Anahtar Kavramlar*, çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınevi, İstanbul 2013 (2005), s. 234-239.
- _____ , “Probing religion at Çatalhöyük: An interdisciplinary experiment”, ed. Hodder, Ian *Religion in the Emergence of Civilization. Çatalhöyük as a Case Study*, Cambridge 2010, s. 1-31.
- _____ , “Conclusions and evaluation”, ed. Ian Hodder, *Religion in the Emergence of Civilization. Çatalhöyük as a Case Study*, Cambridge 2010, s. 332-355.
- _____ , “Çatalhöyük: the leopard changes its spots. A summary of recent work”, *Anatolian Studies*, S 64, 2014, s. 1-22.
- _____ ed., *Religion at Work in a Neolithic Society: Vital Matters*. Cambridge 2014.

- Kovács, Adela, “About Ritual Pots from European Neolithic and Copper Age Sanctuaries”, ed. Joan Marler, *Fifty Years of Tartaria Excavations, Papers presented at the international symposium “50 Years of Tartaria Excavations”, Coronini - Pescari, Romania 1-5 September, 2011, Festschrift in Honor of Gheorghe Lazarovici on the occasion of his 73rd Birthday*, Suceava Editura, Romania 2014, s. 196-227.
- Mellaart, James, “Early Cultures of the South Anatolian Plateau”, *Anatolian Studies*, S 11, 1961, s. 159-184.
- _____, *Excavations at Hacilar I-II*, Edinburgh 1970.
- _____, *Çatalhöyük, Anadolu’da Bir Neolitik Kent*, çev. Gökçe Bike Yazıcıoğlu (Çeviriye temel alınan baskı: *Çatalhöyük: A Neolithic Town in Anatolia*, Thames and Hudson, London, 1967), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- Orrelle, Estelle ve Gopher, Avi, “The Pottery Neolithic Period: Questions about Pottery Decoration, Symbolism, and Meaning”, ed. Ian Kuijt, *Life in Neolithic Farming Communities, Social Organization, Identity, and Differentiation*, New York 2000, s. 295-308.
- Özdoğan, Mehmet, “Neolithic sites in the Marmara Region Fikirtepe, Pendik, Yarım-burgaz, Toptepe, Hoca Çeşme, and Aşağı Pınar”, ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Kuniholm, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. Northwestern Turkey and Istanbul*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 167-269.
- Özdöl, Serap, “Anadolu Platosunda En Eski Çanak Çömleklili Neolitik: “Erken Gelenek” Orta Anadolu ve Göller Yöresi Kanıtları”, *Arkeoloji Dergisi*, S X/2, 2007, s. 33-54.
- _____, “Çatalhöyük, Süberde ve Er Baba Neolitik Dönem Çanak Çömleğinin Yeniden Değerlendirilmesi: Erken, Orta ve Geç Gelenekler”, *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, S 3, 2008, s. 375-392.
- _____, “Anadolu Platosunda Çanak Çömleklili Neolitik Dönemin Gelişkin Evresi: Çatalhöyük ve Er Baba Kanıtları”, *Arkeoloji Dergisi*, S XI/1, 2008, s. 43-64.
- _____, “Neolitik Çanak Çömlek Üzerine Yeni Bir Yaklaşım ve ‘Erken, Orta ve Geç Gelenekler’”, ed. Haluk Sağlamtimur, Eşref Abay, Zafer Derin, Aylin Ü. Erdem, Atilla Batmaz, Fulya Dedeoğlu, Mücella Erdalkıran, Mahmut B. Baştürk, Erim Konakçı, *Altan Çilingiroğlu’na Armağan, Yukarı Deniz’in Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul 2009, s. 445-454.

- _____, *The Development and Traditions of Pottery in the Neolithic of the Anatolian Plateau*, BAR International Series 2439, 2012.
- Özdöl-Kutlu, Serap - Carter, Tristan - Czerniak, Lech ve Marciniak, Arkadiusz “The end of the Neolithic Settlement. Çatalhöyük and its Neighbors”, ed. Ian Hodder, Arkadiusz Marciniak, *Assembling Çatalhöyük*, Maney Publishing, Leeds, UK 2015, s. 179-195.
- Özkan, Süleyman ve Erdalkıran, Mücella, “Yeni Buluntuların Işığında Çukurkent Neolitik Yerleşimi”, *ADALYA*, S XVII, 2014, s. 25-43.
- Öztan, Aliye, “Yeni Bir Tanrı Kabartması Işığında Köşk Höyük Kabartmalı Vazolarında Sembolizm”, ed. Gülsün Umurtak, Şevket Dönmez, Aslıhan Yurtsever, *Refik Duru’ya Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul 2007, s. 69-74.
- Öztan, Aliye, “Köşk Höyük A Neolithic settlement in Niğde-Bor Plateau”, ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Kuniholm, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. Central Turkey and Istanbul*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 31-70.
- Pitter, Sharmini - Yalman, Nurcan ve Evershed, Richard P, “Absorbed lipid residues in the Çatalhöyük pottery”, ed. Ian Hodder, *Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons*, Los Angeles 2013, s. 193–200.
- Russell, Nerissa ve Meece, Stephanie, “Animal representations and animal remains at Çatalhöyük” ed. Ian Hodder, *Çatalhöyük Perspectives: Themes from the 1995–99 Seasons*, Cambridge 2005, s. 209–230.
- Russell, Nerissa - Twiss, Kathryn C. - Orton, David ve Demireği, Arzu, “More on the Çatalhöyük mammal remains”, ed. Ian Hodder, *Humans and Landscapes of Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons*, Los Angeles 2013, s. 213–258.
- Sağlamtimur, Haluk, “The Neolithic Settlement of Ege Gübre”, ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Kuniholm, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. Western Turkey*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 197-225.
- Silistreli, Uğur, “Köşk Höyük’te Bulunan İnsan ve Hayvan Figürleriyle Bezeli Vazolar”, *Belleken*, C LIII, S 206, 1989, s. 361-374.
- Thissen, Laurens, “Appendix I. The CANeW 14C databases, Anatolia, 10,000-5000 cal BC”, ed. Frédéric Gérard, Laurens Thissen, *The Neolithic of Central Anatolia, Internal developments and External Relations During the 9th – 6th Millennia cal BC*, Ege Yayınları, İstanbul 2002, s. 299-337.

- Umurtak, Gülsün, “Anadolu’nun Batı Bölgeleri’nde ve Trakya’da Tunç Çağları Öncesi Yerleşmelerde Bulunmuş Olan Ayrışık Kaplar”, *Prof. Dr. Afif Erzen’e Armağan, Anadolu Araştırmaları*, S XIV, 1996, s. 479-517.
- Vitelli, Karen D., “Pots, Potters, and the Shaping of Greek Neolithic Society”, ed. William K. Barnett, John W. Hoopes, *The Emergence of Pottery: technology and innovation in ancient societies*, Smithsonian 1995, s. 55-63.
- Voight, Mary M., “Çatal Höyük in Context: Ritual at Early Neolithic Sites in Central and Eastern Turkey”, ed. Ian Kuijt, *Life in Neolithic Farming Communities, Social Organization, Identity, and Differentiation*, New York 2000, s. 253-293.
- Whitehouse, Harvey ve Hodder, Ian, “Modes of religiosity at Çatalhöyük”, ed. Ian Hodder, *Religion in the Emergence of Civilization. Çatalhöyük as a Case Study*, Cambridge 2010, s. 122-145.
- Yakar, Jak, “The Purpose of Decorating Pottery and Artifacts in Prehistoric Anatolia: Designs with a Hidden Meaning?”, ed. Gülsün Umurtak, Şevket Dönmez, Aslıhan Yurtsever, *Refik Duru’ya Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul 2007, s. 59-68.
- Yalman, Nurcan - Tarkan, Duygu ve Gültekin, Hilal, “The Neolithic pottery of Çatalhöyük: recent studies”, ed. Ian Hodder, *Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000-2008 Seasons*, Los Angeles 2013, s. 147-182.
- Yener, K. Aslıhan, “A Zoomorphic Vessel from Alalakh: Diplomatic Emblems in Three Dimensional Form”, ed. Gülsün Umurtak, Şevket Dönmez, Aslıhan Yurtsever, *Refik Duru’ya Armağan, Studies in Honour of Refik Duru*, Ege Yayınları, İstanbul 2007, 217-228.

Fig. 1. Metinde adı geçen, Orta, Batı ve Kuzeybatı Anadolu Neolitik Dönem Yerleşmeleri.

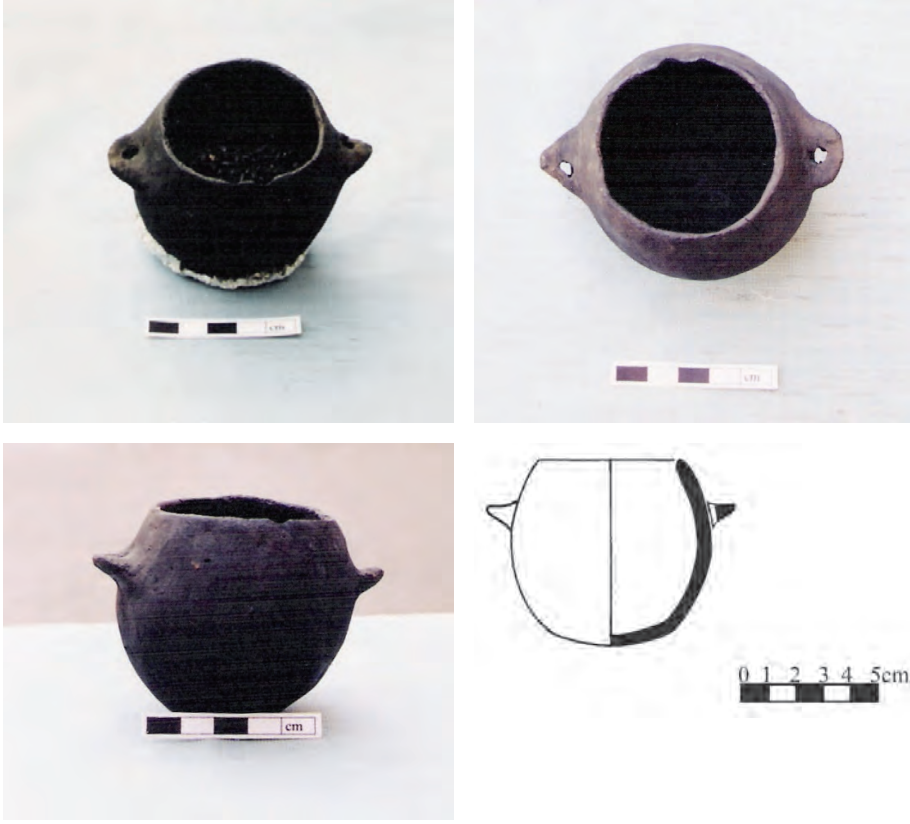

Fig. 2. Erbaba'da ele geçen içi karbonlaşmış buğday dolu minyatür çömlek.

Fig. 3. Çatalhöyük, koyu yüzlü, kanca biçimli tutamaklı, şişkin küresel gövdeli ve çoğu mineral içerikli çömlekler.

Fig. 4. Çatalhöyük, XI-IX. Tabakalara ait kırmızı astarlı çanaklar.

Fig. 5. Amasya keşkek çömlekleri.

Fig. 6. Çatalhöyük, (a) boğa boynuzlu kil seki ve (b) applike boğa başları.

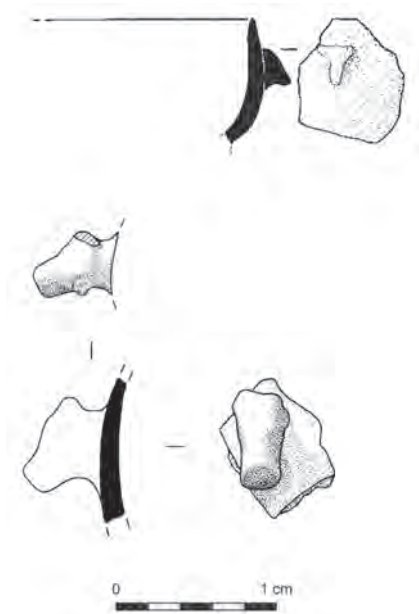

Fig. 7. Çatalhöyük, boğa başı tutamaklar.

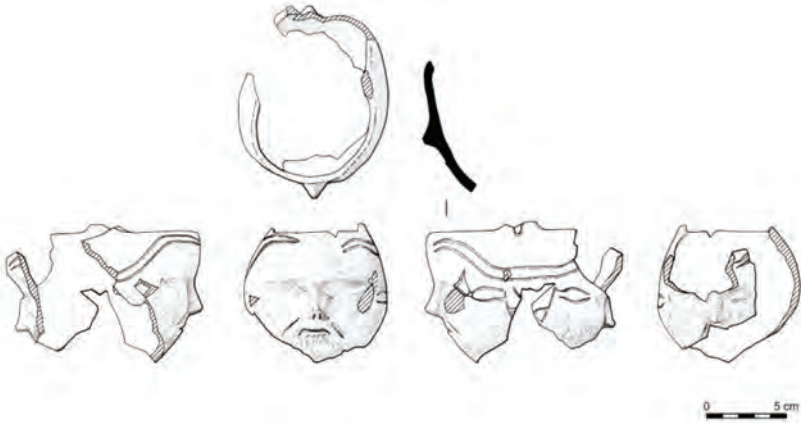

Fig. 8. Çatalhöyük, boğa ve insan başının birarada simgelendiği kap, “facepot” (Yalman, Tarkan-Özbudak vd., *a.g.e.*, Fig. 9, 27 ve 9.81).

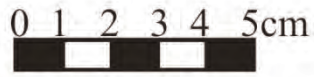
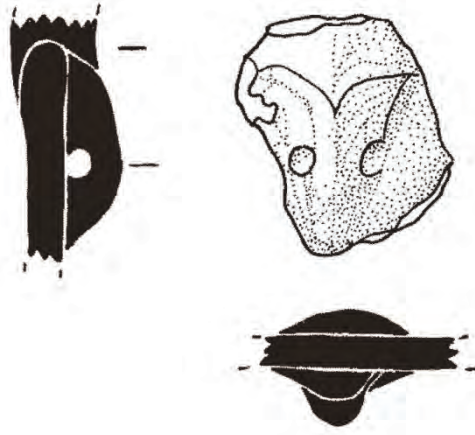
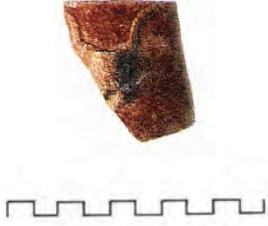

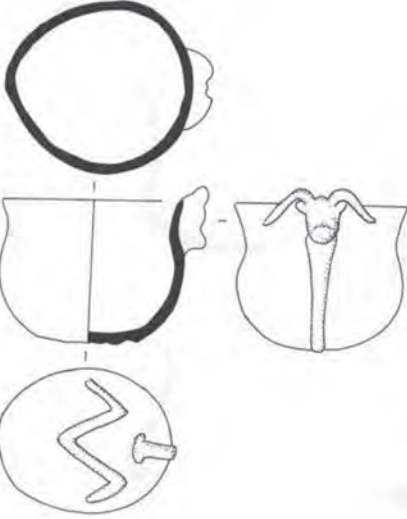
Fig. 9. Erbaba, boğa başlı tutamak.

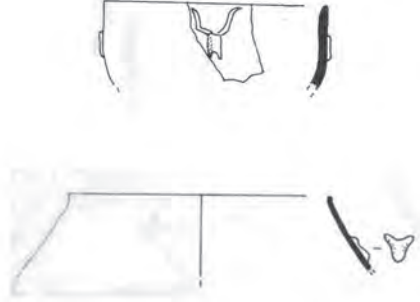
a

b

c

d

Fig. 10. Höyücek, çanak çömlek üzerinde boğa başlı tutamak ve kabartmalar. (a) Duru ve Umurtak, *a.g.e.*, Lev. 110, 2 (b) Duru ve Umurtak, *a.g.e.*, Lev. 84, 5 (c) Duru ve Umurtak, *a.g.e.*, Lev. 74, 2 (d) Lev. 63, 3, 6.

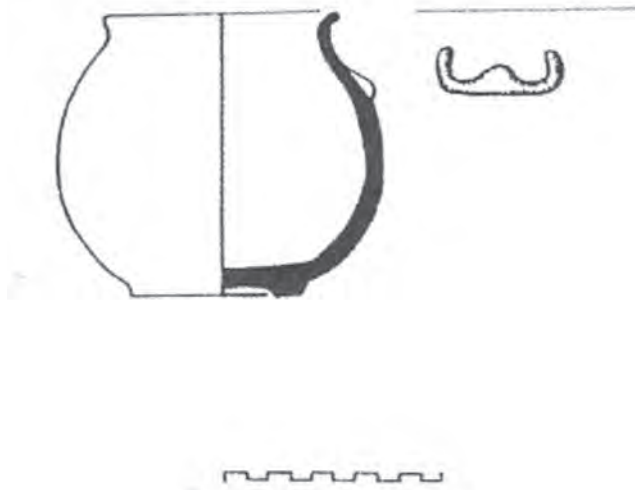

Fig. 11. Bademağacı, çömlek üzerinde boğa başı kabartma (Duru *a.g.e.*, Fig. 65).

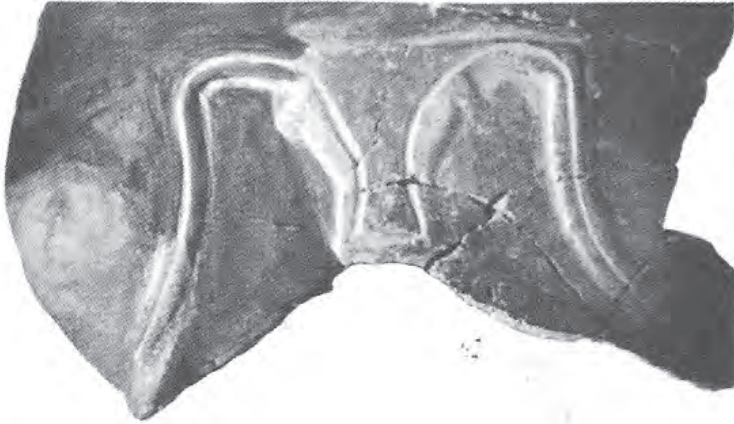

Fig. 12. Hacılar, çömlek üzerinde boğa başı kabartmalı dikey delikli silindirik tutamak (Mellaart, *Hacılar I-II*, pl. LXIV, Fig. 2).

a

b

Fig. 13. (a) Kuruçay, çanak çömlek üzerinde boya bezemeli sitleze boğa başı (Duru *a.g.e.*, Fig. 23) (b) Kuruçay, çanak çömlek üzerinde boğa başı kabartmalı dikey delikli silindirik tutamak (Duru, *a.g.e.*, Fig. 20).

Fig. 14. Ege Gübre, (a) seramik parçası üzerinde boğa başı? kabartması (Sağlamtimur *a.g.e.*, Fig. 18).

Fig. 15. Ulucak, (a) çömlek üzerinde boğa başı kabartmalı dikey delikli tutamak (Çilingiroğlu, Çevik vd. Fig. 30).

Fig. 16. Hoca Çeşme, boğa başı kap, çanak çömlek üzerinde boğa başı tutamak ve bukranyum kabatması (Özdoğan *a.ge.*, Fig. 76-78).

Fig. 17. Köşk Höyük, sığır kabartmalı çömlek (Öztan, *a.ge.*, Fig. 32).

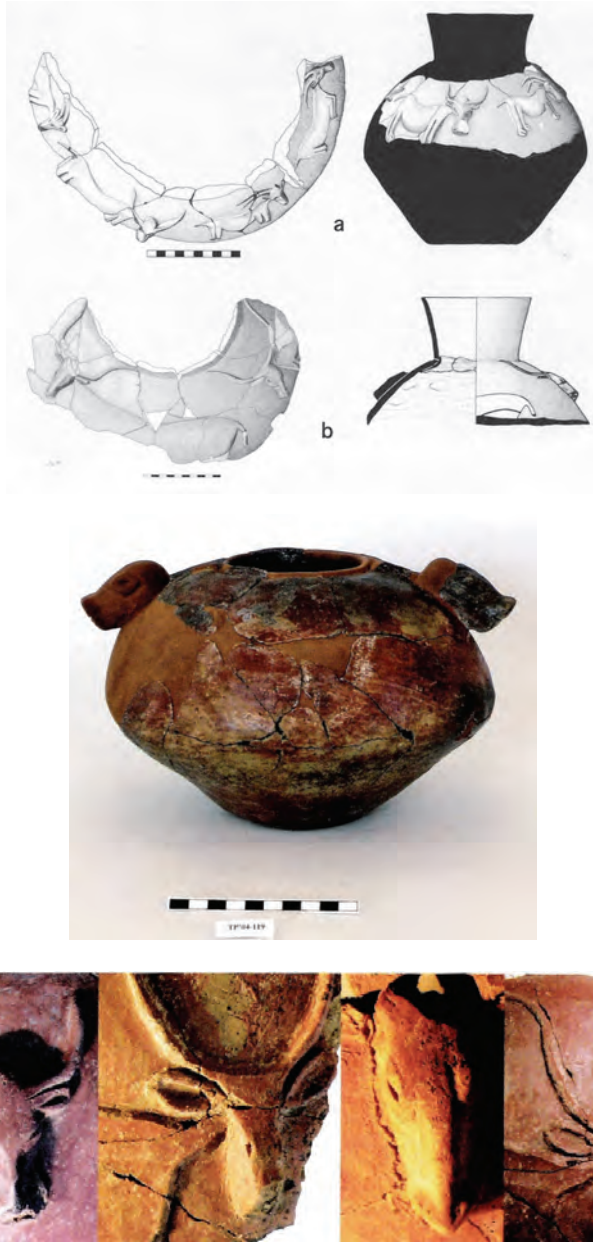

Fig. 18. Tepecik-Çiftlik, boğa kabartmalı çanak çömlükler (Bıçakçı, Godon vd., Fig. 34 a-b; 35, 37).

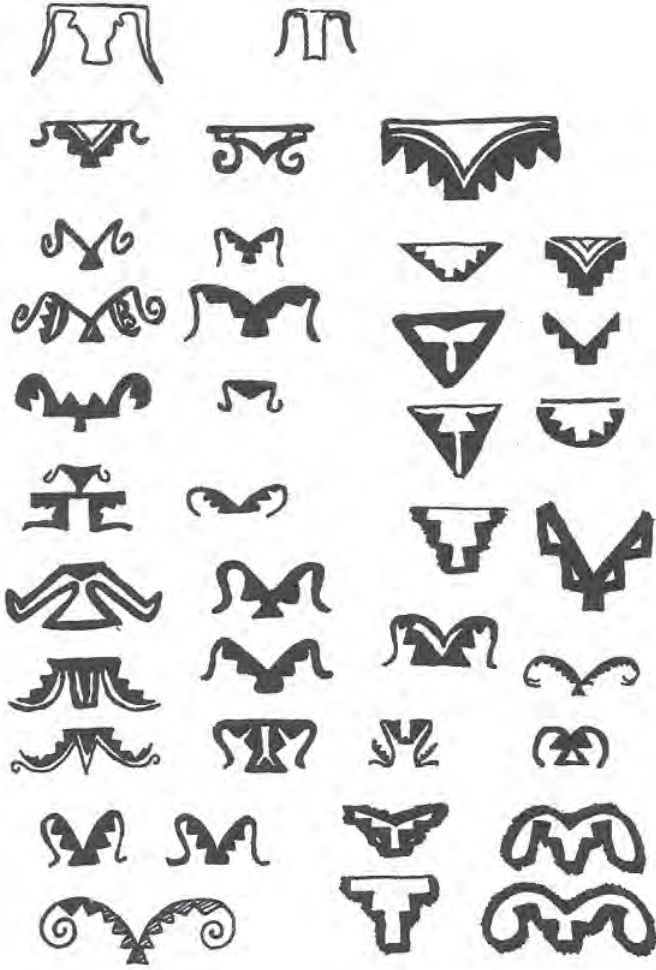

Fig. 19. Erken Kalkolitik kapları üzerindeki boya bezemeli boğa başı (bukranyum) motifleri (Yakar, *a.g.e.*, Fig. 4 (after Mellaart, *Hacılar I-II*)).

Fig. 20. İkiztepe, Tunç Çağ boğa başlı tutamak seramik parçası (Bilgi, *a.g.e.*, Fig. 5).

CONTENTS

Articles and Studies:	<u>Page</u>
ÖZDÖL KUTLU, SERAP: In the Context of a Miniature Vessel Filled with Wheat from Erbaba and of the Evidence from Çatalhöyük, Bull Symbolism and Ritual in the Neolithic.....	1
TAŞCI, BURCU - AKYÜZ LEVİ, ETİ: An Analysis of Stratification in Urban Archaeological Areas and Conservation Issues: A Case Study of Foça.....	31
ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN: Myths of the Turks According to Chinese and Tibetan Sources.....	51
SAGLAM, AHMET: Diplomatic Relations between Mamluk and Ilkhanate States.....	83
GÖHER VURAL, FEYZAN: The Reflection of Çeng on Seljuk Ceramics	159
ÇÖTELİ, METHİYE GÜL: Spatialization of the Urban Knowledge Related to the Commercial Real Estate of Waqfs.....	185
GEL, MEHMET: An Interesting Project of Saçaklızade Aiming at “Improvement” Religious Life of Ottoman Public in Reform Age: “Invitation and Forcing to Knowledge and Action	211
BİRBUDAK, TOGAY SEÇKİN: Ottoman-Austrian Relations during the 1853-1856 Crimean War	241
DOĞAN, HASAN: Strike Right and Strike Law at the Last Period of the Ottoman State	265
ÖZTUNÇ, HÜSEYİN BAHA: Fire Disaster and Social Assistance in Biga at the Beginning of 20 th Century	295
ŞİMŞEK, MUTTALİP: The Biggest Foundation of German Missionary in the Near East: Syrian Orphanage (1860-1917).....	325
Book Review:	
GÜNAYDIN, YUSUF TURAN: S ü l e y m a n B e r k, <i>Şamam Aşan Taşlar: Zeytinburnu'nun Tarihi</i> <i>Mezar Taşları</i>	357
Turkish Abstracts	361
Abstracts.....	369
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements (in Turkish).....	377
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements (in English).....	380

BELLETEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume: LXXXII

No. 293

April 2018

ANKARA - 2018